

Gabrielle M. Spiegel

Történelem, historicizmus és a szöveg társadalmi logikája a középkorban*

Az irodalmi szövegek tanulmányozása, úgy tűnik, mára fordulóponthoz érkezett. Míg a kritikai gondolkodás egyes irányzatai az utóbbi évtizedekben egyre gyakrabban vonták kétségbe, hogy egy szöveg történeti jelentése föltárható lenne, új erőre kapott azok hangja is, akik az irodalom értelmezésében a „történelemhez” való visszatérés mellett kardoskodnak. Még mielőtt azonban megpróbálnánk egymáshoz közelíteni e két álláspontot, alaposabb képet kell alkotnunk arról, hogyan értelmezik a „történelmet” a történészek és hogyan az irodalomkritika művelői, továbbá, hogy a posztmodern gondolkodás hol helyezi el a történelmet és a történész szerepét az irodalmi értelmezés azon problémáinak viszonylatában, amelyek a mai elméleti viták homlokterében állnak.

Egy valami nyilvánvaló: a történelem és az irodalom tanulmányozását a 19. század óta irányító paradigmák uralma végleg megkérdőjeleződött. Az a magabiztos humanista vélekedés, hogy a múlt racionális, „objektív” tanulmányozása a történelmi szövegek „autentikus” jelentésének feltárását eredményezheti, súlyos csapást szenvedett a posztmodern irodalomkritikai vitákban. E viták részben olyan fogalmak körül forognak, melyeket a történészek alkalmazni szoktak a múlt megértését célzó próbálkozásaik során. Így például az okság, a változás, a szerzői intenció, a jelentés állandósága, a cselekvéseit szuverén módon irányító ember és a társadalmi meghatározottság. Hol a helye tehát a történelemnek a posztmodern elméleti környezetben? Mit tehet hozzá – hozzátehet-e bármit is – a történész a posztmodern fogalmával fémjelzett elméleti problémák és értelmezési praxis újrafogalmazásához?

* History, Historicism, and the Social Logic of the Text in the Middle Ages. *Speculum* (65.) January 1990. 59–86. /The New Philologie – ed. St. Nichols/ A szerző itt szeretné megköszönni Carroll Smith-Rosenbergnek, Phyllis Rackinnek, Lynn Huntnek, Stephen Nicholsnak, David Cohennek, Judith Walkowitznek, Jeanne Rutenburgnek, Arthur Ecksteinnak, James Henretta-nak, J. S. Cockburne-nek, és Samuel Kinsernek, valamint a University of Pennsylvania *Hatalmi struktúrák és nyelvi sokféleség* Mellon szemináriuma és a Johns Hopkins University *Atlanti szemináriuma* résztvevőinek az itt közölt tanulmány figyelmes elolvasásáért és lényeglátó kritikai megjegyzéseikért. Külön meg kell említenem a Carroll Smith-Rosenberg által vezetett Mellon szemináriumot, amelynek keretében hosszabb ideig élvezhettem rokonlelkek társaságát, s amely lehetővé tette az itt felvetett problémák részletes megvitatását. Különösen hálás vagyok azért, hogy részt vehettem a szeminárium összejövetelein, ahol sokkal többet kaptam, mint amennyit jómagam képes vagyok adni. Szeretnék köszönetet mondani továbbá a John Simon Guggenheim Alapítvány ösztöndíjáért, mely lehetővé tette e tanulmány megírását és az ehhez kapcsolódó kutatásokat, és a Johns Hopkins University *Atlantic History and Culture* programjának Rockefeller Residency ösztöndíjáért is, melynek köszönhetően dolgozószobát és szállást kaptam Guggenheim-ösztöndíjam ideje alatt. Tanulmányom rendkívül sokat profitált az imént felsorolt tudósok megjegyzéseiből, de nem szükségképpen tükrözi véleményüket.

Az alábbiakban a történész szemszögéből vizsgálók néhány vitakérdést, különös figyelemmel az irodalomkritika azon irányzataira, melyek újonnan támadt érdeklődést mutatnak a történelem iránt.

A történész szemszögéből szemügyre véve a kritikai gondolkodás terepét, leginkább talán a történelem felbomlásának látványa ragadhat meg bennünket. Az az alapvető benyomásunk, mintha mindenki a nyelvhez menekülne a „valóságtól”, mint ami az emberi tudat konstitutív tényezője és társadalmi produktumként felfogott jelentés. E „nyelvi fordulat” számos forrásból táplálkozik.¹ A legfontosabb ilyen forrás a strukturalista nyelvészet, melyet Ferdinand de Saussure 1916-ban kiadott *Cours de linguistique générale* (Bevezetés az általános nyelvészetbe) című műve alapozott meg. Ezt követően tűnik föl rendszeresen a strukturalizmus, a szemiotika és a posztstrukturalizmus (különösen annak dekonstruktivista áramlata), melyek érezhetően döntő befolyásra tettek szert a II. világháború utáni évtizedekben.

A különböző pre- és posztstrukturalizmusok közös vonása, hogy mindegyik egy, a nyelvet modellként használó ismeretelméletre támaszkodik: nem úgy tekint a nyelvre, mint amiben a szavakban megragadott világ tükröződik vissza, hanem úgy, mint ami ezt a világot megalkotja – vagyis „generatív,” nem pedig „mimetikus”.² Noha jelentős különbségek lelhetők fel a posztstrukturalizmus hitvitázói és művelői között, mindannyian abból a premisszából indulnak ki, hogy a nyelv valamiképpen megelőzi az általa formált világot, s ennél fogva amit „valóságként” tapasztalunk meg, nem egyéb, mint annak a nyelvi rendszernek a társadalmilag (értsd: nyelvileg) konstruált produktuma vagy „okozata,” amelyben lakozunk. A vélekedés, hogy a világ, illetve a róla való tudás alapvetően nyelvi jellegű – ez adja a magvát annak, amit „szemiotikai kihívásnak” nevezhetünk. A valóságot nyelvi alapokon értelmező szemiotikai felfogás – aláaknázván a tapasztalás materialista elméleteit, valamint ezeknek az okságról és a cselekvések szerzőségéről vallott felfogását – szétzúzta a hagyományos irodalmi és történelmi értelmezésmódokat. Hogy válaszolhassunk az általa támasztott kihívásra, mélységében kell megértenünk, milyen következményekkel járt az a mód, ahogyan a szemiotika a történelmet és az irodalmat megközelítette.

A Saussure utáni elmélet kiindulópontja „a nyelvnek mint különbségek pozitív elemek nélküli rendszerének az elemzése”.³ A nyelv távolról sem tükrözi azt a társadalmi világot, melynek része: a nyelv előzetes a világhoz képest, amit az által teszt érthetővé, hogy a jelentésre vonatkozóan megállapított saját szabályai szerint konstruálja meg. Mivel Saussure szerint ezek a szabályok természetük szerint önkényesek, azaz társadalmi konvenciók, amelyeket a különböző nyelvi közösségek impliciten más és más módon értenek,⁴ a nyelvtől független és – annak ellenére, hogy min-

1 Jay 1982; Toews 1987.

2 Partner 1986: 95.

3 Belsey 1980: 4.

4 Hadd hivatkozzam itt egy Belsey által idézett példára: a „folyó” és a „folyam” jelentése nem ugyanaz, mint a francia *rivière* és a *fleuve* szavaké. Magyarul méretük alapján különböztetjük meg egymástól a folyót és a folyamot, a franciában viszont a *fleuve* a tengerbe ömlő víztömeg, míg a *rivière* egy másik *rivière*-be vagy *fleuve*-be folyik. Hogy mit jelölnek ezek a terminusok, nyelven-

den ember más és más konkrét nyelvi rendszerbe tartozik – egyetemesen felfogható univerzum ideája illúzió. A valóság nem a nyelv határain „túl” létezik, hanem „már előre” meg van konstruálva a nyelvben, amely megelőzi a világról való tudásunkat. Ebből az következik, hogy az irodalom, mint a nyelvi kifejezés egyik formája, nem képes egy rajta kívül eső világra transzparens módon reflektálni, hiszen ez a „világ” csak nyelvi konstrukció, s így az irodalom is csak a nyelv, azaz a diskurzus egyik lehetséges megjelenési formájának tükré.

Ahogy a nyelv, úgy az irodalom sem egy külső világot ír le, hanem csak magának a nyelvnek a működését. Mivel az irodalmi nyelvet csak a nyelvi gyakorlat szélesebb (pontosabban: „mélyebb”) rendszerének egyik részeként értékeli – azon rendszerének, amit Saussure *langue*-nak nevezett el –, a strukturalista nyelvészet kiragadja az irodalmat a kiváltságos léttel járó elszigeteltségéből. A strukturalista nyelvészet felfogásában az irodalom csupán a *langue* egyik megnyilvánulása: valami, ami a *langue*-ra utal, egy meghatározott beszédaktus (Saussure terminusával: *parole*), melynek természetét – mint minden más beszédaktusét – a társadalom nyelvi gyakorlatát szabályozó és alapul szolgáló mélystruktúrák szabják meg. Az irodalom csak a társadalmilag értelmezhető jelentések egyfajta listáját kínálja, s nem a valóságról alkot képet; az irodalmi praxis a társadalmi jelentés konstruálására, és nem a világról szóló üzenetek továbbítására szolgál.

Az a mód, ahogy a szemiotika és a dekonstrukció továbbfejlesztette Saussure vizsgálódásait a nyelvi rendszerek tulajdonságairól, katasztrofális hatással járt mind a textualitás, mind a történelem történeti megértése szempontjából, mivel megfosztotta a nyelvet attól, hogy bármiféle belső összefüggésben állhasson külső jelöltekkel. Abból a saussure-i elképzelésből kiindulva, hogy a szavak „jelek” – és pedig önkényes, hiszen konvencionális, „jelölők,” amelyek sokféle jelentést (vagyis „jelöltet”) képesek létrehozni – a szemiotikai érdeklődés fókuszába a nyelv performatív aspektusa került, mint aminek a formális jelek alkalmazásától függő jelentés létrejötte tulajdonítható. A szemiotika egy másik érve, hogy a jelentés nem a nyelven kívüli jelenségekre történő utalással, hanem a jeleket egymáshoz fűző belső relációknak köszönhetően jön létre. Ez – mint Raymond Williams kimutatta – azt jelenti, hogy a nyelv „nemcsak hogy *nem természetes*, hanem éppenséggel a kód egyik megjelenési formája”.⁵ A nyelv a rendelkezésre álló kódok formájában létezik (előzetesen), következésképpen a jelentés azon szabályok terméke, melyek a jeleket a kód alapjául szolgáló rendszer (*langue*) által előre meghatározott módon hozzák egymással összefüggésbe. Ebben az értelemben – mint John Toews lényeglátóan megjegyzi – „a jelentés megalkotása személytelen, mert a nyelvhasználók „háta mögött” történik: nyelvi műveleteik csupán szemléltethetik azokat a nyelvi szabályokat és eljárásokat, amelyekben lakoznak, de amelyeket nem tartanak ellenőrzésük alatt”.⁶ Az az elképzelés, amely szerint a nyelv az egyéni kifejezőmódot kontrolláló személytelen

ként változik, az egyes nyelveken belül pedig a jelentés létrehozását irányító nyelvi kódban vagy szabályokban elfoglalt helye határozza meg a jelölt dolgot. (Belsey 1980: 39.)

5 Williams 1977: 167.

6 Toews, John E. 1987: 882.

kódok rendszere, alapjaiban ingatja meg azt a hagyományos felfogást, hogy a szerző középpontban álló szubjektum, aki tudatos ellenőrzése alatt tartja megnyilatkozásait, és felel is azokért. Aligha meglepő hát, hogy Roland Barthes minden szerzőt „halottá” nyilvánított. Ami ezek után a szemiotika nézőpontjából irodalmi mű marad, az már nem egy központi helyet elfoglaló, beszélő szubjektum autonóm kifejeződése, hanem kódolt szöveg és a szöveg által lehetővé tett olvasatok sokasága.⁷ Amit a pozitívizmus, a historicizmus, sőt még az Új Kritika is a szöveg alapos olvasással (*close reading*) végső soron föltárható koherens kifejeződésének vagy nézőpontjának tekintett, az egy összefüggéstelen, különmemű és ellentmondásokkal terhelt kódsorra töredezik, amely – az allegorikus újrakódolás szintjét kivéve – dacol az értelmező egységesítéssel. De az allegorikus újrakódolásra is a gyanú árnyéka vetül: vagyis, hogy ideologikus, hamis koherenciát erőszakol ki ott is, ahol valójában semmiféle koherencia nincs.

Az irodalmi mű sokféle és egymással konfliktusban álló kódokra tördelésénél is végzetesebb következménnyel járt ugyanakkor az irodalom történeti vizsgálata szempontjából, hogy a szemiotika a történelmileg beágyazott szerzői tudat fontosságának tagadása révén szükségképpen magát az irodalmat is dehistorizálta, s az irodalmi szöveg dehistorizálása egyben a történelem tagadását jelentette. Ha azt gondoljuk, hogy a szerzőket inkább kötik előzetesen létező nyelvi kódok, mint az általuk megjelenített társadalmi folyamatok, s ha e folyamatokat is nyelvileg konstituálnak – azaz ebben az értelemben pusztán jelek alternatív rendszerének – tartjuk, akkor a társadalmi élet lényegét tekintve nem több a diszkurzív viselkedés egyfajta játékanál: mesterséges, testetlen jelek kölcsönhatása és kombinációja egymással kialakított instabil viszonylatokban. Olyan kölcsönhatás és kombináció ez, amely semmiféleképpen nem kötődik a nyelven kívüli világhoz, s így a szó minden értelmében anyagtalan.

A nyelv anyagi jellegének felbontását tekintve a dekonstrukció ment legmesszebb a Saussure utáni nyelvészet implikációinak kifejtésében, amikor a beszéd helyett az *écriture*-t (a textualitást) állította vizsgálódásai középpontjába mint egy olyan öntőformát, amelyben az ember nyelvi tudata megszületik. Ha a nyelvet az önkényes kódolás rendszerévé tesszük, e kódok jelenlétére dekódolásuk és „dekonstruálásuk” lesz a kézenfekvő reakció: vagyis annak a vizsgálata, milyen sajátos folyamatok működnek közre abban, ahogyan egy szöveg – az irodalmi műben lakozó kódok változásai és konfliktusai révén – jelentést hoz létre; azaz a szövegtermelés módjának, nem pedig referenciális tartalmának vizsgálata. A dekonstrukció ráadásul a jelek által létrehozott jelentéstöbbletet állította érdeklődése fókuszába, ez a többlet pedig lehetetlenné tette szilárd, „szándékolt” jelentés megállapítását bármely beszéd- vagy írásaktusban. A szövegben egyszerre létező kódok között elkerül-

7 A szemiotikai elemzés egyik klasszikusában, az *S/Z*-ben, Barthes egy Balzac-novellát tördel darabjaira és vezet le összetett kódok véletlenszerű működéséből, míg Hayden White a *The Education of Henry Adams*-et elemzi a kódváltás mintái szempontjából, melyek révén ideológiai implikációk lépnek a társadalmi élet közvetlen megjelenítése helyére, amit a szöveg csak „színlel”. (White 1982.)

hetetlenül kirobbanó összeütközés széttöredezi a mű látszólag összefüggő, harmonikus felszínét, s fölfedi a benne rejlő jelentések között feszülő ellentmondásokat, a jelentések sokféleségét. Egy szöveg dekonstruálásakor az olvasó végül a jelentés végső bizonytalanságával, *aporiájával* szembesül, s ennek láttán szükségképpen tétovázik, döntésre képtelenül. És ha már egyszer széttöredezett, a jelben benne rejlő, ahhoz tapadó különbségek sokasága kerül napvilágra; különbségek, amiket a szöveg elfojtani és/vagy letagadni igyekszik.⁸ A „dekonstrukció” célja éppen az, hogy napvilágra kerüljenek a szövegbeli – hasztalan – ránk erőltetett csöndekben és jelen-nem-létekben továbbra is megbúvó, rejtett jelentések. Amit pedig e leleplezés fölfed, az végső soron nem egyéb, mint „a nyelv képtelensége arra, hogy bármi olyat megjelenítsen, ami a határain túl van”.⁹ Derrida magyarázata szerint „[a]z egymásra következő pótlékok e sorozatával egyfajta szükségyszerűség ad hírt magáról: egy végtelen láncolat szükségyszerűsége. Egy olyan láncolaté, mely elkerülhetetlenül megsokszorozza azoknak a pótlólagos közvetítéseknek a számát, amelyek előállítják annak a jelentését, amit elodáznak: magának a dolognak, a közvetlen jelenlétnek, az eredendő észlelésnek a káprázatát”.¹⁰ A szöveg nyelve mögött még több nyelv, még több szöveg rejtőzik, egy olyan végtelen *regressust* alkotva, amelyben a valóságos és az anyagi jelenléte mindig elodázódik, sohasem elérhető. A dekonstrukció szerint (egy divatos nietzschei megfogalmazással élve) be vagyunk zárva „nyelvünk börtönébe”, ahonnan nincs kiút, hiszen Derridat idézve: „il n’y a pas de hors-texte” (nincs szövegen kívüliség).¹¹ Hasonlóan a szemiotikához – amelyből a nyelvről alkotott felfogása túlnyomórészt eredeztethető – a dekonstrukció is személytelennek tekinti a nyelv működését (mint Derrida állítja, a nyelv beszélő használatját, nem pedig fordítva). Úgy látják, a nyelv a textualitás játékában formálja meg és formálja újra magát (Derrida szerint még a beszéd is az írás egy formájaként, *archiécriture*-ként értelmezhető) vég nélkül közvetítve, s így elodázva az anyagi jelenléte, melynek elérésére látszólag rendeltetett, de amelyhez sohasem jut el.

A jel anyagságának ez a felbomlása és a nyelven kívüli valóságtól való elszakadása szükségképpen a történelem felbomlását is jelenti, hiszen tagadja, hogy a nyelv

8 Derrida a „disszemináció” fogalmát használja a jelentés e minden írásban benne rejlő megsokszorozódásának és szétszóródásának jelölésére, mely folyton azzal fenyeget, hogy az írás túllép az értelmén, melyet a szöveg struktúrájából kiolvasható kategóriák korlátként próbálnak megszabni számára. [Magyarul: Derrida, Jacques 1998: *A disszemináció*. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán, Pécs] Derrida szerint ez a jelentés-„többlet” nem csak az irodalmi nyelvben, hanem minden nyelvben kimutatható, noha kétségkívül az irodalmi nyelvben érhető leginkább tetten. (Lásd még Eagleton 1983: 134.) Pontosan a jelentés e változékonysága és az írás diszkontinuuus, széttöredezett, meghatározatlan jellege teszi lehetetlenné számunkra, hogy egy olyan állandó pontot jelölhessünk ki a diskurzus határain túl, amely szavatolná annak objektív valóságát. A szöveg eképpen radikálisan decentralizált, mivel egyetlen jelölt dolog sem található a nyelvi jelölők játékkerén kívül, s nincs olyan nyelven kívüli szféra, amely kijelölné a lehetséges értelmezési tartomány határait. Minden jelölőlánc- vagy szövegértelmezés pusztán jelek egy újabb láncolatát hozza létre, s ezzel, mint Northrop Frye előre látta: „egy végtelen, kiút nélküli labirintus[ba]” jutunk. [Magyarul: Frye 1998: 103.] Derrida lényegében ugyanezt érti „középpont nélküli struktúrán”. Frye és Derrida felfogásának ragyogó elemzését adja Frank Lentricchia. (Lentricchia 1980.)

9 Jay 1982: 89.

10 Derrida 1967: 226. Lásd még Patterson 1987: 58.

11 Derrida 1967: 227.

képes lenne önmagán kívül bármely más valósághoz „viszonyulni” (vagy arról számot adni). A történelem – a múlt – egyszerűen a nyelvi jelek alrendszeré, mely a történelmi létezés, mint azt Lee Patterson kimutatta, a dekonstrukció szemében nem valamiféle „jelenlét”, hanem „a textualitás által létrehozott jelenlét megmutatkozása. Nincs *hors texte*, s megpróbálván fölfedezni a történelmi valóságot, olyan labirintusszerű világba lépünk be, amely nem csupán meggátolja, hogy hozzáférjünk a történelemhez annak eredeti formájában, hanem a megismerés tárgyaként való létezését is megkérdőjelezi. A dekonstrukció felfogása szerint az írás egy olyan textualitásban nyeli el a társadalmi kontextust, amely teljesen elidegenedett a valóságtól”.¹² Ám ez a probléma nem csak irodalmi szövegek esetében jelentkezik, hiszen egy posztstrukturalista univerzumban nincs megfelelő ismeretelméleti érv, amelynek segítségével megkülönböztethetnénk egymástól a nyelv irodalmi és egyéb használatait. Ha az irodalmi szövegtől elvitatjuk, hogy képes megjeleníteni a valóságot, akkor az összes többi szöveg is képtelen erre, s értelmét veszti az irodalom és a „dokumentum” hagyományos megkülönböztetése is, mert mindkettő egyformán részt vesz a nyelv ellenőriz(het)etlen játékában és intertextualitásában. Ha nem juthatunk el az „élethez” az irodalom által, akkor „a múltat” sem ragadhatjuk meg dokumentumok segítségével.¹⁴

Mindez több szempontból is meglepő kimenetele a strukturalista vállalkozásnak. Az alapján ugyanis, hogy Saussure a *langue* mint társadalmi jelenség önkényes, konvencionális jellegét hangsúlyozta, azt is gondolhatnánk, hogy ez természetes módon a nyelvi rendszerek különbségét és történelmileg meghatározott megjelenési formáit hangsúlyozó historicista állásponthez vezet majd. Ha el is fogadjuk Saussure-nek a valóság társadalmilag konstruált voltáról vallott felfogását, magából a *Bevezetésből* nem következik, hogy a valóság mindig és mindenhol ugyanolyan módon konstruált. Épp ellenkezőleg: Saussure ragaszkodása ahhoz, hogy a nyelv különbségek pozitív elemek nélküli rendszere, valójában igencsak cáfolja ezt a következtetést. Ha a nyelv egy implicit társadalmi szerződés, amely arra kötelezi a nyelvi közösség tagjait, hogy használatának azon előírt módjaihoz tartsák magukat, melyek nélkül lehetetlen volna a kommunikáció és nem jöhetne létre jelentés, akkor szükségképpen minden nyelv történelmileg specifikus jelenség, melynek vizsgálatában a historicizmus kecsegtethet a legszebb reményekkel. Ezért nincs is abban semmi meglepő, hogy a strukturalista és posztstrukturalis-

12 Vö. Toews 1987: 882.

13 Patterson 1987: 59.

14 Hayden White-nál hatásosabban senki sem fejtette ki, hogy milyen következményei vannak a Saussure utáni nyelvészetnek a történetírás gyakorlata szempontjából. Ezt fölismerve ragadta meg, milyen kihívást jelent a szemiotika a történeti kutatás számára, mihelyt problematikussá válik a klasszikus irodalmi szöveg viszonya a társadalmi környezetéhez, s ugyanez történik az állítólag „tökéletesen világos” szövegek vagy dokumentumok társadalmi környezetükhöz fűződő viszonyával is. Ha egyszer elfogadtuk a Saussure utáni nyelvfelfogást, nincs episztemológiai érv, melynek segítségével zárójelbe helyezhetnénk a nyelv dokumentumokhoz kötődő használati módjait mint olyanokat, amelyek valamiképpen elkülönülnek általában a nyelv önreferenciális játékától, bármilyen szükségesnek mutatkozzanak az ilyen próbálkozások a történetírás továbbra is létező gyakorlata szempontjából, megvédendő a történelmi „bizonyíték” fogalmát.

ta elvek alkalmazására tett legfőbb próbálkozások az antropológia és a történetírás terepén az olyan saussure-i megfogalmazásokban (többé-kevésbé implicit módon) benne rejlő historicista beállítódás helyreállítását célozták, melyek a jelentés társadalmi megkonstruálására és konstruálódására irányultak történelmileg meghatározott kulturális diskurzusokban. Ám, mint azt majd igyekszem kimutatni, a kulturális antropológia és a kultúrtörténet (az új historicizmussal együtt, amelyhez az utóbbi oly sok termékeny szállal kapcsolódik) ugyan sikerrel vezette be újra a diskurzus mint pontosan azonosítható kulturális és történelmi képződmények produktumának (új) historicista vizsgálatát, abban azonban már korántsem volt ennyire sikeres, hogy a történelmet a jelentés társadalmi konstrukciójának aktív formálójaként rehabilitálja.

Az angolszász társadalomtudományosságban kétségkívül régóta Clifford Geertz a vezéralakja annak a törekvésnek, mely szemiotikai modellek alkalmazását ajánlja a kultúra és a történelem tanulmányozásában. Bár összegyűjtött tanulmányainak első, rendkívül nagyhatású kötete, a *The Interpretation of Cultures* még inkább Northrop Frye archetípus-elméletének hatását mutatja, nem pedig a tulajdonképpeni szemiotikáét, Geertz már ekkor is világosan és egyértelműen a kultúra szemiotikai felfogása mellett érvelt, mondván: a kultúra „értelmezhető jelek [...] egymásba nyúló rendszere”,¹⁵ melynek inkább egy értelmező, sem mint a funkcionalista antropológia tárgyát kell képeznie. A *Mély játék: Jegyzetek a bali kakasviadalról* című klasszikus esszéjében Geertz az antropológia terepén alkalmazza Frye azon megállapítását, hogy egy irodalmi szöveg jelentése expresszív és formális, nem pedig instrumentális. Geertz ugyanis „[kollektíven] fenntartott szimbolikus struktúrának” tartja a kakasviadalt, a „valamiről valamit mondás” egy módjának, melynek jelentését nem a társadalmi mechanika (vagyis hogy hogyan működtek a kakasviadatok a bali társadalomban a státus megerősítése, a hatalom kiaknázása, az érdekek előmozdítása stb. érdekében), hanem a társadalmi szemantika problémájának kell tekinteni.¹⁶ Pár sorral később azt javasolja, hogy a kultúrát „mint szövegek együttesét” kell vizsgálni, hisz „a kulturális formák szövegeként kezelhetők, mivel a képzelet szülte alkotások társadalmi alpanyagból építkeznek”.¹⁷ A nevével fémjelzett értelmező antropológiát, mint azt később állította, „eleve hozzáigazította a modern gondolkodásmód bizonyos leginkább előremutató változataihoz”.¹⁸ Ezek, véleménye szerint, „az abba az irányba megtett lépést jelentik, hogy a társadalmi életet olyan szimbólumok (jelek, megjelenítések, *signifiants*, *Darstellungen* – a terminológia más és más) szerint szervezettnek fogjuk föl, amelyek jelentését (értelmét, jelentőségét, *signification*ját, *Bedeutung*ját) előbb meg kell ragadnunk, ha meg akarjuk érteni az adott szerveződést és fogalmi formába akarjuk önteni elveit”.¹⁹ Azzal, hogy e meghatározásban Geertz összekapcsolja egymással a hermeneutikát és szemiotikát, hatásosan érvel az általa „szöveganalógiának” elnevezett módszernek

15 Geertz 1994c: 181.

16 Geertz 1994b: 164.

17 Geertz 1994b: 164 sk.

18 Geertz 1983: 4.

19 Geertz 1994a: 270. (A fordítást módosítottam – a ford.)

a kultúra tanulmányozásában való alkalmazása mellett: a társadalmi cselekvést „viselkedésszövegnek” tekinthetjük, az antropológia feladatát pedig az eltérő kultúrák „fogalmi világainak szisztematikus, kifejtő elemzésében” fedezhetjük fel.²⁰ Geertz elméletének egyik legfontosabb hozadéka, hogy a szimbolikus antropológiáról valott felfogása összeegyeztethető volt Lévi-Strauss strukturális antropológiájával (amit ő maga ugyan cáfolt).²¹ Geertz a társadalmi viselkedést tanulmányozta szimbolikus szöveggént, Claude Lévi-Strauss pedig a szövegeket vizsgálta szimbolikus cselekvésként, valóságos politikai és társadalmi ellentéteknek az imaginárius struktúrájában való feloldódásaként. A szimbólumok konstruálásában munkáló folyamatok mindkettőjük szerint azon formális minták segítségével válnak hozzáférhetővé, melyeket egy kultúra saját társadalmi szövegeinek megalkotásában fölhasznál. Tehát – noha a szövegeket a képzelet *társadalmi alapanyagból* építkező műveiként írták le – egyre inkább a formális minták, a megjelenítés módjai váltak a vizsgálat tárgyává, nem pedig azok a társadalmi konfliktusok, amelyeknek a szimbolikus kifejezésére és föloldására ezek szolgáltak. Ez szükségképpen a kultúra egyfajta átesztétizálását eredményezte és azt, hogy a posztstrukturalizmus felfogása szerinti textuális egyre táguló kategóriája magába szippantotta a kultúrát.²²

A kultúra kutatásának Geertz által alkalmazott ígéretes szemiotikai megközelítését az a vágy éltette, hogy új irányt szabjon az antropológiai magyarázatnak, hogy „a cselekvést kösse össze a jelentésével, s ne a magatartást a meghatározó tényezőivel”,²³ s ezzel egyszersmind elkerülje a determinizmust, amelynek csapdájába a funkcionalizmus többnyire beleesett. A vágyat sohasem sikerült teljesen valóra váltani, mivel az elemzés szövetszerű módjainak elsődlegessége miatt egyre inkább elhomályosodott annak a „társadalmi alapanyagának” az aktív természete, amelyet Geertz a szövegeinek tekintett. Az irodalomkritikához hasonlóan a néprajzban is bekövetkezett, hogy a valóság társadalmi konstrukciójának diszkurzív modelljei a nyelv és a „valóság” elválasztását eredményezték. Ez az egyre inkább a nyelvre

20 Geertz 1994a: 271. (A fordítást módosítottam – a ford.)

21 Geertz határozott különbséget tesz saját értelmezésmódja és Claude Lévi-Strauss strukturalizmusa között, mégpedig azon az alapon, hogy szerinte Lévi-Strauss a mítoszokat, rítusokat stb. megfejtendő rejtjeleknek tartja, ám a szimbolikus formákat nem próbálja megérteni abból a szempontból, hogy azok miképp működnek konkrét szituációkban, vagyis hogyan szervezik az észleleteket, a jelentéseket, érzelmeket, fogalmakat és beállítódásokat. Az értelmező antropológiával ellentétben Lévi-Strauss strukturalizmusa Geertz véleménye szerint csak a mítoszok és rituálék kontextusuktól megfosztott belső struktúrájával törődik. (Geertz 1983: 449, 38. jegyzet)

22 Ezt a Geertz munkásságában jelenlévő vonulatot kitűnően foglalja össze Lynn Hunt cikke: Hunt 1990. Itt szeretném megköszönni Hunt professzornak, hogy tanulmányát még megjelenése előtt olvashattam és idézhettem. Az antropológus Vincent Crapanzano megfigyelése szerint a társadalmi és kulturális viselkedésnek ez az esztétizáló megközelítése jórészt az antropológus látókörébe került néprajzi közösségeken kiélt értelmezési düh műve. Mint Geertz *Mély játékaról* írott kritikájában megjegyzi, „a kakasviadalok a bali-szigetiek számára nyilvánvalóan kakasviadalok, s nem képek, fikciók, modellek vagy metaforák. Nem tekintenek rájuk így, bár az idegen, aki számára a »képeknek, fikcióknak, modelleknek és metaforáknak« interpretációs értékük van, olvashatja őket így is.” (Crapanzano 1986: 73.)

23 Geertz 1994a: 284. (A fordítást módosítottam – a ford.)

való koncentráció pedig – mint azt Nicole Polier és William Roseberry megjegyzi – „a néprajz posztmodern programjának sarokköve lett”.²⁴

Talán nem kellene megriadnunk (s bizonyosan nem is riadnánk meg) annyira attól, hogy a kulturális antropológiát egyre inkább átítatta a textualitás posztstrukturalista felfogása, ha nem gyakorolt volna oly rendkívüli hatást Geertz „szövegana-lógiája” a társadalomtörténetre, s különösen az éppen kialakulófélben lévő kultúr-történetre. A társadalomtörténészek, és különösen a kora újkori Európa történeté-vel foglalkozó történészek esetében viszonylag egyszerű az antropológiai modellek átvétele, hiszen nem szorítkoztak csupán a geertzi modellek használatára, hanem merítettek Victor Turner, Mary Douglas, illetve a francia Marcel Mauss és Arnold van Gennep antropológiai eredményeiből is. Natalie Davis úttörő munkásságát sze-mük előtt tartva a társadalomtörténészek megtanulták, miképpen lehet a múlt társa-dalmainak rituális életét kutatni: a macskazenét, a karnevált, a társadalom rendjét átmenetileg felfüggesztő ünnepeket és a népszerű kultuszokat, sőt még a macska-mészárlást is a rituális élet által színre vitt, s egyben próbára is tett társadalmi rend szimbolikus kifejeződéseként tanulmányozták.²⁵ Ennek következtében a történész kutatási terepe rendkívüli mértékben kitágult, szótára pedig kibővült: az új társada-lomtörténet-írást művelők retorikájának közhelyeivé váltak az olyan kifejezések, mint a „liminalitás”, a „kommunitás”, a „rituális ellenstruktúra” és társaik. Noha az amerikai középkorászok a kora újkori Európát tanulmányozó kollégáikkal ellentét-ben nem fogadták el olyan hamar mérceként az antropológiát, azért a szentek kultu-szával foglalkozó Peter Brown, a bíraskodáshoz kötődő praktikákat vizsgáló Ste-phen White és a szentek ereklyéinek meggyalázását kutató Patrick Geary munkássá-ga, vagy a zárandoklást „liminoid” jelenségként ábrázoló Victor Turner művei megmutatták, milyen lehetőségeket rejt magában az ilyen típusú kutatás a medievis-ta számára. Franciaországban ugyanebben az időben mozgósította az École des Hautes Études erőforrásait a Jacques Le Goff és Jean-Claude Schmitt körül kialakult csoport a néprajzi ihletettséggű középkortörténet kibontakoztatása céljából – Schmitt *Le saint lévrier. Guinefort, guérisseur d'enfants depuis le XIIIe siècle* című műve rendkívül gyorsan a középkori etnográfia klasszikusa lett.

A néprajzi modelleket használó társadalomtörténészeket főképp az foglalkoz-tatta, milyen helyet foglal el a rítus a társadalmi életben, az azonban már sokkal ke-vésbé érdekelte őket, hogy alaposan végiggondolva a problémát, Geertz szövegana-lógiáját is meghonosítsák szakterületükön. Bár a rituálét szimbolikus kifejezésfor-maként kezelték, nem vetették alá irodalmi elemzésnek, s nem aknázták ki szisztematikus módon a nyelv saussure-i nyelvészetből kisarjadt felfogását sem. A szociokulturális jelenségek elemzésére szolgáló diszkurzív modell használatába

24 Polier–Roseberry: *Tristes Tropes*. (Kézirat) 10. [Megjelent: *Tristes Tropes: Post-Modern Anthropologists Encounter the Other and Discover Themselves. Economy and Society* 18. (1989) 245–261. – A ford.]

25 E fejleményekről ragyogó áttekintést ad Lynn Hunt *History, Culture and Text* című tanulmánya, amely az általa szerkesztett *The New Cultural History* (Berkeley, University of California Press, 1989.) című kötethez íródott bevezetesként (Hunt 1989.) Köszönetet mondok Hunt professzor-nak, hogy tanulmányát még annak megjelenése előtt elküldte nekem.

beleépített feltevések csak a kultúrtörténet létrejöttével fogalmazódtak meg konzisztensen kifejtve, s letek következetes alkalmazásra. A kultúrtörténet a társadalmi viselkedés és a kulturális termelés formáit választotta vizsgálati terepül, s ezt a két szférát immár tudatosan a szemiotika megszabta módon formálta át, megnyitva őket a legújabb irodalomkritikai áramlatok, s így egy nagy adag posztstrukturalizmus előtt is.

Jonathan Culler *Literary History, Allegory and Semiology* (Irodalomtörténet, allegória és szemiológia) című tanulmánya, mely a *New Literary History*-ban jelent meg 1976-ban, jó példája annak, hogy a kultúrtörténet milyen fölfogást alakított ki a szövegről, s hogyan jelölte ki annak új helyét a kulturális termelést középpontba állító irodalomtörténeten belül.²⁶ Culler szerint „irodalom és társadalom viszonyát, ha az alapul kíván szolgálni a kultúrtörténet és következőképp az irodalomtörténet számára is, legjobban úgy képzelhetjük el, ha mind az irodalmat, mind a kultúrát (amelynek a része) olyan szimbolikus rendszerekből álló intézményként gondoljuk el, amelyeknek köszönhetően a cselekvések vagy tárgyak elnyerik jelentésüket – ilyen szimbolikus rendszer például az irodalom és a műfajok, mivel konvencióik a jelentés előállítására és rendszerezésére szolgáló eszközök”.

Culler és általában a kultúrtörténészek szerint az irodalom és a társadalom is olyan jelrendszerként értendő, melyek egymáshoz fűződő viszonya az összemérhetőség vagy „homológia” formáját ölti magára. Ilyen elemzések esetében az értelmezés nem a társadalmi élet vagy az irodalom tartalmát helyezi a kritikai vizsgálódás fókuszába, hanem „a társadalmi és kulturális tárgyakat létrehozó műveleteket, azokat az eszközöket, melyek jelentéssel telített világot alkotnak”.²⁷ E „műveletek” a társadalmi és a diszkurzív alakzatokat konstituáló nyelvi kódok. Éppen ezért lehetetlen az egyik elsődlegességét megállapítani a másikhoz képest; lehetetlen azt állítani, hogy a társadalom határozza meg vagy „okozza” valamilyen mechanikus értelemben a jelentés kulturális létrehozását, vagy hogy ontológiai differencia lenne képzeletszülte és „valóságos” (például az irodalom és a nyelven kívüli események, cselekedetek vagy intézmények) között, hiszen amit „valóságosként” értelmezünk, az maga is az imaginárius, vagyis a diszkurzív konstruálás terméke. Ezért jelenti ki Geertz a rá oly jellemző egyértelműséggel, hogy „a valóságos ugyanúgy képzeletszülte, mint a képzeletbeli”,²⁸ amellel érvelve, hogy az eszmetörténet hagyományosabb formáit váltsa föl a szociokulturális történetírás. Roger Chartier is azt hangsúlyozza, hogy „[szöveg és valóság között] ily módon megállapított viszony nem azt jelenti, hogy a mentális struktúrák függenek anyagi meghatározottságaiktól. Maguk a társadalmi világ reprezentációi is a társadalmi valóság alkotóelemei.”²⁹

Ezen a ponton merülhet fel a történészben a (meglehet naiv) kérdés: mi is hát a „valóságos”? Chartier provizórikus válasza szerint a valóságos az, amit maga a szöveg akként szab meg azáltal, hogy önmagán túl lévő jelöltként konstituálja. De ez

26 Culler 1976.

27 Culler 1976: 260.

28 Geertz 1980: 136.

29 Chartier 1982: 41.

nem csak azt a valóságot jelenti, amit a szöveg célba vesz, mert Chartier azt a megszorítást is hozzáfűzi a definícióhoz, hogy ebben az új értelemben a valóságos „maga az a mód, ahogyan a szöveg [a valóságra] irányul létrehozásának történetiségében és megírásának stratégiájában”.³⁰ Más szóval: a valóság az a szemiotikai kód, amely az élet megjelenítéseit mind az írásban, mind pedig a felölelt társadalmi struktúrákban szabályozza.

A kultúrtörténet a szöveg és a kontextus problémájának radikális előtérbe helyezését és új fogalmi formába öntését azzal éri el, hogy az imagináriust és a valóságot a diskurzus struktúráin belül azonosítja egymással. Ha a képzeletszülte valóságos és a valóságos a képzelet szülötte, s nincs ismeretelméleti érvünk a kettő egymástól való megkülönböztetésére, akkor lehetetlen olyan értelmezési hierarchiát kreálni, amely oksági viszonyba hozná a történelmet és az irodalmat, az életet és a gondolkodást, az anyagot és jelentést. Maga az a kontextus is, amelyben egy szöveg elhelyezkedik, konstituált – és pedig a „mindennapi élet szövegeiként” konstituált – jelentésekből tevődik össze, s a köztük lévő összefüggések lényegileg intertextuálisak.³¹ Így viszont lehetetlenné válik a társadalmi, politikai vagy gazdasági élet olyan aspektusait azonosítani, melyek valamiképpen elkülönülnek a „valóságtól” vagy olyan „valóságot” alkotnak, amely független lenne a történelmileg feltételezett diskurzusok által alkotott kulturális konstrukcióktól: szöveg és kontextus a diszkurzív termelés egyetlen széles áramává olvad össze. Ezen kívül pedig, bár a kultúrtörténet a korszakok különbözőségeivel számoló historicista látásmód szempontjai szerint alkalmasnak bizonyult a diszkurzív termelés tárgyalására, historicizmusához nem kapcsolódik semmi, amit a történészek többsége a jelentés előállítása és a társadalmi valóság közti viszonyra adott történeti magyarázatnak tekintene. A kultúrtörténet hozadéka a hagyományos irodalom- vagy társadalomtörténész szemszögéből tehát az, hogy újra polgárjogot nyer az irodalom historicista vizsgálata, kudarca pedig onnan ered, hogy nem hajlandó elkülöníteni egymástól a szöveget és a kontextust, s nem hajlandó olyan értelmes összefüggést megállapítani köztük, mely ahhoz vezetne, hogy ne egymást implikálják kölcsönösen egy textuálisan felfogott univerzumban. A probléma csak súlyosbodik, ha arra gondolunk, hogy a valóság úgynevezett „dokumentarista” reprezentációi (oklevelek, törvények, hűbérbirtok-jegyzékek, gazdasági adatok, kereskedelmi kimutatások, háborúk – a macskamészárlásokról és a kakasviadalokról nem is beszélve) ugyanúgy a valóság társadalmi konstrukciójának szférájába tartoznak, és ugyanúgy a „történelmileg esetleges diszkurzív alakzatok”³² termékének számítanak. Erős megfogalmazásban: úgy tűnik, mintha a kultúrtörténet számára nem volna más aktus, csak beszédaktus, mintha nem lennének olyan létmódok, melyek ne hasonultak volna a textuálitáshoz, s így ne váltak volna a szöveganalógia alkalmazásával hozzáférhetővé.

Történészek és irodalomkritikusok számára egyaránt messzemenő és komoly következményekkel jár szöveg és kontextus problémájának ilyen megközelítése. Először is mindez – mint azt a Geertz nyomdokain létrejött szimbolikus antropoló-

30 Chartier 1982: 40.

31 Lásd Toews kritikáját. (Toews 1987: 886.)

32 Hunt megfogalmazása (Hunt 1989: 10).

gia esetében tetten érhetjük – elkerülhetetlenül a kultúra átesztétizálásához vezet, amely – implicit módon megfosztva a szót szokásos jelentésétől – a „társadalom” fogalmát mint „társadalmi szöveget” írja felül.³³ A textualitás saját nyelviségébe olvasztja be a társadalmi; a szemiotikai irodalomértelmezés módjai úgy terjesztik ki hatókörüket, hogy minden és bármilyen, immár szemiológiai rendszerként felfogott társadalmi szöveget magukba foglaljanak. A megjelenítés és a valóság közötti hagyományos megkülönböztetés dekonstruálása ily módon megnyitja az utat a valóság *mint* szöveg dekonstruálása előtt – ebben nagy jártasságra tettek szert az új historicisták, igen nagymértékben támaszkodva Michel Foucault-ra. Ami eleinte az irodalomértelmezés módszere volt és egyfajta általános értelemben vett szövegértelmezésé fejlődött, az újabb alakváltozatában társadalmi elemzéssé lett. Ugyanakkor, mint azt Murray Krieger meggyőzően kimutatta, arra is vannak érvek, hogy ez a módszer alapján véve továbbra is irodalmi jellegű: „csak arról van szó, hogy ez az értelmezés, azon tárgyak után kutatva, melyeket a maga számára hozzáférhetővé tesz, most messze túlterjed az irodalom, de még a szöveg területén is, akkor is, ha ezeket irodalmi jellegűekként kezeli”.³⁴ Paradox módon az, ami eredetileg ki akarta ragadni az irodalmat privilegizált helyzetéből és új kritikai önmagába zárkózásából, az irodalom határainak kiterjesztéséhez vezetett, s immár felölelve a társadalmi és az anyagi valóságot, ezzel „jelentéssé” bomlasztotta szét az anyagot. Az is paradox, hogy ami egykor a formalizmus elleni lázadásként kezdődött, mintha visszahelyezte volna a formalista problémákat jogaikba, hiszen ha (diszkurzív módon és társadalmilag) a nyelv hozza létre a jelentést, akkor a társadalom és az irodalom kutatóinak – mutat rá Martin Jay – „az általuk vizsgált szövegek nyelvi dimenziójára kell irányítaniuk a figyelmüket”,³⁵ legyenek bár ezek a szövegek tisztán irodalmiak/intellektuálisak vagy társadalmiak.³⁶ A szociokulturális történetírás nem annyira a hagyományos eszmetörténet valamiféle helyettesítőjének, hanem egyre inkább más hangnembe transzponált változatának tűnik, mely teret ad a Saussure utáni nyelvészetnek, s különösen a dekonstrukciónak köszönhetően a textualitásról létrejött új felfogásnak. Mindmáig az új historicizmus a legfogékonyabb a kultúrtörténet e megközelítése nyomán feltáruló lehetőségekre.

A kultúrtörténethez hasonlóan az új historicizmus is a kultúratermelésről alkotott tág értelmű szimbolikus és szemiotikai felfogásból indul ki, amely Louis Montrose szerint arra törekszik, hogy „újraértelmezze a kanonikus irodalmi meséket az

33 Így állíthatja Hayden White, hogy „a legjobb indokok arra, hogy a történelem egy adott látásmódját válasszuk, ne pedig egy másikat, végső soron inkább esztétikaiak és erkölcsiek, mintsem ismerelméletiek”, továbbá hogy „a történetírás tudománnyá formálásának igénye nem más, mint a történeti fogalomalkotás egy adott módja iránti preferencia kinyilvánítása, s a mellette fölhozható érvek vagy erkölcsi, vagy esztétikai jellegűek”. (White 1973: xii.)

34 Krieger 1987: 18.

35 Jay 1982: 105 sk.

36 David Carroll szerint „bármily gyakran vagy bármennyire erőlesen folyamodjunk is a történelem és a politika segítségéhez, hogy elúzzuk, vagy legalábbis helyére tegyük, a formalizmus ilyen vagy olyan formában akkor is meg fog maradni. Ugy tűnik, mintha mindig képes lenne arra, hogy újabb s még újabb formában feltámadjon a történelem hamvedréből, hogy ismét egy korábban már elvetett változatának a helyére lépjen.” (Carroll 1987: 69 sk.)

írás sokrétű formáinak kontextusában, illetve azon nem-diszkurzív gyakorlatok és a társadalmi formába öntés intézményeinek vonatkozásában, amelyek viszonylatai közt a szóban forgó szövegek létrejöttek”. Az új historicizmus programjának ez a megfogalmazása első pillantásra mintha rehabilitálná a „nem-diszkurzív” gyakorlatok és intézmények mint autonóm anyagi realitások létezését, de Montrose sietősen elismeri „a nyelvet mint azt a közeget, amelyben a hús-vér Valóságost megkonstruáljuk és megragadjuk”.³⁷ Ennélfogva, mint a kultúrtörténészek, az új historicizmus művelői is rámutatnak a szövegeknek mint sajátos korszakok és diszkurzív alakzatok termékeinek a sajátos természetére, miközben magát a valóságot – a történelmet – is olyan nyelvi kódok által közvetítettnek látják, amelyeket lehetetlen az irodalmárnak/történésznek megkerülnie a múltbéli kultúrák rekonstruálásakor. Arra nézve, hogy hogyan ragadja meg fogalmilag az új historicizmus a szöveg-kontextus rejtélyt – vagyis Lee Patterson velős megfogalmazása szerint azt a problémát, hogy a szöveget a történelem konstituálja, s ugyanakkor az konstituálja a történelmet –,³⁸ olyan kijelentések jellemzők, mint Montrose-é, aki szerint az új historicizmus művelőit „a szövegek történetisége és a történelem szövegszerűsége”³⁹ foglalkoztatja; vagy az olyan vállalkozás, mint Stephen Greensblatté, aki azt vizsgálja, „milyen viszony van a művészet diskurzusa és a társadalom azt körülvevő diskurzusai között”.⁴⁰ Az effajta kijelentések – Greensberg megnevezése szerint – valamiféle „kultúrpoétika” kidolgozását célozzák, olyan poétikáét, amelyben igen sokféle társadalmi, intézményi és politikai gyakorlat ugyanazon értelmezési eljárásoknak van alávetve, hasonlóan más, felismerhetőbb diszkurzív mesterséges képződményekhez, például az irodalmi vagy nem irodalmi szövegekhez. Ahogyan a kultúratörténet hallgatólagosan „társadalmi szöveggént” írja újra a társadalmat, úgy kezeli az új historicizmus a politikai, intézményi és társadalmi gyakorlatokat „kulturális iratokként”.⁴¹

Foucault hatása világosan tetten érhető. Az új historicizmus kritikai vizsgálódásának – Foucault-hoz hasonlóan – az a célja, hogy demonstrálja a diskurzus rendkívüli képességét annak kiformalásában, miképpen hozza létre valamely korszak uralkodó ideológiája a mentális és a társadalmi életet irányító kulturális képzeteknek mind az intézményi, mind a szövegszerű megtestesüléseit. Ami talán megkülönbözteti az új historicizmus művelőit egyébként oly szoros szövetségeseiktől, a kultúrtörténet művelőitől, hogy remekül aknázzák ki azt a posztstrukturalista meggyőződést, miszerint a textualitás természete miatt heterogén, ellentmondásos, töredezett és megszakított, s hogy a textualitás körébe sorolandók a „társadalmi szövegek” is. Az új historicizmus ebben a szellemben elutasítja, hogy magától értetődően megkülönböztethetnénk az „irodalmat” és a „történelmet,” a „szöveget” és a „kontextust”, helyette „a diszkurzív és az anyagi szférák közti dinamikus, csepp-

37 Montrose 1986: 6.

38 Patterson 1987: 58.

39 Montrose 1986: 8.

40 Greenblatt 1987: 257.

41 Az új historicizmus kritikájához lásd Myra Jehlen tanulmányát: Chevigny–Jehlen–Walkowitz 1989.

folyós és kölcsönös összefüggést⁴² hangsúlyozva. Nehezen fölfedezhető ugyanakkor, miben is áll az anyagi szféra anyagiséga, vagy miképp különböztethető meg a történetírás az irodalomtól, a szöveg a kontextustól, annak fényében, hogy az új historicizmus hangsúlyosan emlegeti minden – textuális és egyéb – társadalmi konstrukció szimbolikus megalapozottságát, s szüntelenül használ dekonstruktív olvasatokat mindenfajta kulturális emberi alkotás értelmezése során. Ám újfent észre kell vennünk, hogy a kulturális termelés (új) historista megközelítésének kidolgozása nem szükségszerűen jár együtt a (régi) historicizmus hagyományos felfogása szerint értett történelmi magyarázathoz való visszatéréssel. Ehelyett azt látjuk, hogy a textualitásról, illetve annak a társadalmi és irodalmi alakzatok létrehozásában kifejtett erejéről alkotott átfogó nézet értelmében nem férközhetünk hozzá a „valósághoz”, melynek kétséges státusát kifejezi, hogy a szó állandóan idézőjelek között szerepel. Én amellet szeretnék érvelni, hogy ha kontextualizálni kívánjuk a szövegeket, azt nem érhetjük el pusztán a kontextus textualizálásával. Az új historicizmus a kultúrtörténethez hasonlóan mintha elkendőzné a szöveg–kontextus problémát, a szemiotikai elemzés olyan módját magáévá téve, amely teljes egészében kiiktatja a problémát az által, hogy pusztán szimbolikus rendszerek vagy kódok egymással kölcsönösen összefüggő készleteiként kezeli a kultúrát, az intézményeket és az ideológiát.⁴³

Megemlíthetjük, hogy a Raymond Williams és más marxisták által képviselt kulturális materializmus sikeresen néz szembe ezzel a problémával, azt hangsúlyozva, hogy a gondolkodás és az írás anyagi jellegű, hiszen a világban-végbemenő-cselekvések olyan valóságos következményűek, amelyek – a történészek szokásos szó-

42 Montrose 1986: 8.

43 Egy tanulmányában – amelyben védelmezi, de egyben kritizálja is az új historicizmus gyakorlatát – ezért érvel Jean Howard amellet, hogy az új historicizmus követőinek helyzetéből fakad az a követelmény, hogy az irodalomnak valóságos hatalmat kell tulajdonítaniuk. „Az irodalom nem egy külső valóságot tükröz passzívan, hanem aktív szerepe van egy adott kultúra valóságértelmezésének megalkotásában. Az irodalom egy sokkal átfogóbb szimbolikus rend része: egy olyan rendé, amely által a világ egy adott pillanatban konceptualizálódik, s amely által egy kultúra képet alkot magának létezése aktuális feltételeihez való viszonyáról. Nem hierarchikus viszonyt képzelünk el, amelyben az irodalom a történelmi tények elősködő visszatükrözőjeként jelenik meg, hanem egy komplex, textualizált univerzumot, amelyben az irodalom részese a történelmi folyamatoknak és a valóság politikai irányításának.” (Howard 1986: 25.) Noha csodálattal adózhatunk Howardnak, amiért el akarja utasítani az irodalmi diskurzus mimetikus felfogását, s osztozhatunk is ebbéli vágyában, ám ezzel még javarészt nem adtunk választ arra a kérdésre, hogy pontosan hogyan is irányítja az irodalom a valóságot politikailag. Addig, amíg az új historicizmus, és általában a kultúrtörténet, nem képes konkrét és meggyőző, társadalomelméletileg általánosítható fogalmakkal magyarázni az irodalmi és a társadalmi gyakorlat közti állítólagos kapcsolatokat, az értelmezés mégoly ragyogó lépései, melyekre képes, továbbra sem lesznek meggyőzőek. Az is nyilvánvaló, hogy azt a totalizáló képet, amit az új historicizmus a kultúráról többnyire elénk tár, továbbra is kelleetlenül fogadják majd azok a történészek, akiket stúdiumaik során arra tanítottak, hogy a társadalmi változás fokozataival kapcsolatban nem lehet folyamatosságról beszélni, mert úgy tűnik, hogy a társadalom bizonyos szeleteire néha egészen más nézetek és hitek jellemzőek – mai terminológiával élve: mintha külön diszkurzív rendszerhez tartoznának –, mint amiket a társadalom más szektorai osztanak, s e nézetek és hitek nem szükségképpen összeegyeztethetőek egymással. Közben az új historicizmus arra használta fel a dekonstrukciót, hogy a textualitás ellentmondásos és töredezett jellege mellet érveljen, magára a történetírára eddig még nem terjesztette ki ezt a felfogást. Erről bővebben lásd alább.

használatával élve – az „események” által kiváltott következményekhez hasonlíthatók. Williams – ellentétben a szokványos marxista nézetekkel az irodalmi alkotások felépítmény-jellegéről – abból indul ki, hogy a „nyelv és a jelentés a kezdetektől fogva elválaszthatatlan elemei az anyagi társadalmi folyamatnak, melyek mindig részt vesznek mind a termelésben, mind az újratermelésben”.⁴⁴ A kultúrtörténet művelőjéhez hasonlóan, Williams azt hangsúlyozza, hogy „a nyelv nem [a gondolatot áttekinthető módon közvetítő] közeg: a nyelv a társadalmi gyakorlat alkotóeleme”.⁴⁵ Ahogyan a kultúrtörténet és az új historicizmus igyekszik elvetni a dolognak tekintett „nyelv” és a „társadalom” közötti megkülönböztetést, mindkettőt a textualitás fogalma alá sorolva, Williams pontosan úgy utasítja el ugyanezt a megkülönböztetést egyfajta átfogó materializmus nevében, amelyben a nyelv aktív társadalmi cselekvő annak a „gyakorlati tudatnak” a működésében, amely révén és amely által megragadjuk a valóságot.⁴⁶ A kulturális termelés ennél fogva az anyagi termelés egy módja, s anyagisága tekintetében egybevethető az anyagi termelés más változataival, amelyek segítségével a társadalmak igyekeznek fenntartani és újratermelni magukat. A kulturális termelés az anyagi termelés különböző fajtáihoz hasonlóan a társadalmi valóság alkotóeleme – emiatt hozható Williams összefüggésbe a kulturális materializmus „kulturális” (szemiotikai) alkotóelemével.

Az azonban egyáltalán nem világos, hogy ez a váltás a textualitásról az anyagiságra, a diskurzusról a „gyakorlati tudatra”, valamint a nyelvi kódok személytelen műveleteiről a „társadalmi nyelv” aktív szerepére miképp oldja meg az irodalom és a társadalom, vagyis a szöveg és a szövegösszefüggés viszonyának problémáját. Ha kijelentjük, hogy az irodalom is „valóságos”, azzal még nem válaszoltunk arra a kérdésre, hogyan kapcsolódik össze az irodalom a valósággal, miközben továbbra is bevallottan a képzelet síkjához tartozik. Williams csak annyit tesz, hogy fonákjára fordítja Geertz felfogását, amely szerint „a valóságos ugyanúgy képzeletszülte, mint a képzeletbeli”,⁴⁷ mondván: az imaginárius ugyanolyan valóságos, mint a valóság – ám ezzel nem jutottunk közelebb a társadalmi aktivitás jól megkülönböztethető formáiként kifejtett kölcsönhatásuk problémájának megoldásához. Az által továbbá, hogy a nyelvet a valóság alkotóelemének tekinti, Williams mintha szánynolcva fókusz fordulatot véve csatlakozna a kultúra azon – a kultúrtörténet művelői által képviselt – szemiotikai felfogásához, amely ellen materializmusa eredetileg irányult. Ha a marxista kritika bizonyos fokig vonzó még a nem marxista történészek számára is, ez abból adódik, hogy elismeri: határozottan más és más szférát jelent a szöveg és a szövegösszefüggés, s viszonyuk szükségképpen elméleti megközelítést igényel.

Szembeötlő, hogy a marxizmus kivételével a mai kritikai irányzatok közül kevésnek sikerült megőriznie a történelmet az emberi tapasztalat viszonylag autonóm területeként, vagyis mint amelynek körvonalait nem vázolta föl előzetesen a nyelvi konstrukció. Mintha kiváltképp az irodalomelmélet tévedt volna el a „textualitás”

44 Williams 1977: 99.

45 Williams 1977: 165.

46 Williams 1977: 37.

47 Geertz 1980: 136.

labirintusában, s nem is reménykedhetne abban, hogy valaha is kijut belőle. A kritikai elmélet legtöbb iskolája számára, mint azt Edward Said kimutatta, a textuális „pontos antitézise és hátrítása lett annak, amit történelemnek nevezhetnénk”.⁴⁸ Még a kultúrtörténet művelői és az új historicizmus képviselői is, akik pedig elvben a legelkötelezettebb hívei a kontextualista perspektíva helyreállításának az irodalom és a kultúra értelmezésében, tehát még ők is a kontextusok textualizálásával oldották meg a problémát. S e cél megvalósítása elkerülhetetlenül olyan kritikai beállítódás körébe vonja a társadalmi viselkedést és a politikai hatalmat, amelynek a feltevése szerint a nyelvben és a nyelv révén zajlik le a valóság kulturális megkonstruálása. Amikor egyre gyakrabban halljuk a követelést, hogy az irodalmi és kulturális fenomének értelmezésében újra vegyük fontolóra a „történelem” és a „hatalom” jelentőségét, helyénvalónak látszik, ha a történész fölteszi a kérdést, miért tűnik oly törékeny holminak a hagyományos értelemben vett történetírás.

Hogy a szemiotika képes lesöpörni mindent az elmélet színpadáról, az részben a hagyományos episztemológiák ellen intézett kihívásának erejéről, gyakorlóinak szakmai virtuozitásáról és az elmélet mélyben meghúzódó koherenciájáról tanúskodik; ezzel szemben a történelemhez való visszatérés szószólói igencsak vérszegényen hivatkoznak a kollektív „józanészre” vagy az egyéni, szubjektív tapasztalatra. Nem valószínű, hogy a szemiotikai kihívással szemben egyszerűen a közös vagy egyéni józanészre és tapasztalatra hivatkozva föl lehetne venni a versenyt. Azt kell mondanunk, hogy a szemiotikai kihívás következtében rendkívül nehéz az irodalmi és kulturális termelés történelmileg megalapozott elméletét megalkotni, s az akadályok csak még nagyobbak lettek.

Az akadályok bizonyos fokig a vita elég egyoldalú jellegéből adódtak, hisz inkább az irodalomkritikusok, s nem a történészek voltak a kezdeményezők. Az egyik problémát az jelentette, hogy az irodalomkritikusoknak szükségük volt valamilyen stabil pontra, amelyhez képest kijátszhatják szövegolvasataik komplexitását. Minél összetettebb, minél töredezettebb és minél heterogénebb lett a kritikus felfogása az irodalmi nyelvről, annál nagyobb szüksége lett a „világos” történelmi kontextusra, amelyhez képest megfogalmazhatja, és végső soron megítélheti az értelmező pozíciókat. Azzal, hogy a strukturalista és a posztstrukturalista elmélet a diszkurzív „kódokra” irányítja figyelmét, ironikus módon azt implikálja, hogy ugyanezek az üzenetek „kódolatlanul” is léteznek,⁴⁹ s a történelemnek jut az a szerep, hogy az ilyen „világos” múltbéli közlések tárháza legyen, olyan átfogó fő elbeszélést kínáljon, amelynek égisze alatt előcsalogathatók és allegorikusan újraírhatóak a szövegek rejtett jelentései.⁵⁰ Ami a történészeket illeti, nekik az a szolgai feladatuk marad, hogy

48 Said 1983: 4.

49 Williams 1977: 169.

50 Frederic Jameson, hogy csak egy példát említsek, nyíltan kijelenti: szerinte „az interpretáció [...] lényegét tekintve olyan allegorikus aktusként értendő, mely egy adott szövegnek egy konkrét értelmező ideológia (*master code*) fogalmi szerinti újraírását jelenti.” (Jameson 1981: 10.) Márpedig Jameson számára a kitüntetett *master code* a (marxista kategóriák szerint felfogott) történelem, hiszen az, ahogyan ő maga újraírja az irodalmi szöveget, azon az elképzelésen alapul, hogy maga az irodalmi szöveg „tekinthető valamely korábbi történelmi vagy ideológiai alszöveg újraírás-

világos, hozzáférhető – mindenekelőtt ismerhető és ismert – kontextust kínálnak, míg a kritikusok bibelődhetnek a textualitás termékeny rejtélyeinek feltárásával. Az irodalomkritikusok hozzászórtak a másodkézből, előre csomagolva kapott történelemhez, s azt a gyakorlatban hajlamosak problémátlanak tekinteni, olyasminek, amire hivatkozni kell, nem pedig vizsgálni. Ám ha a szövegekben diszkurzív háritások különböző rétegei és heterogén jelentések rejlenek, ugyanez elmondható a történelemtől is. Az események egy fikarcnyival sem szükségszerűen logikusabbak, kevésbé ellentmondásosak és árulkodnak rejtett szándékokról, mint a beszéd vagy az írás. Érdekes megfigyelni, hogy a játék, az inkonzisztencia és differencia a textualitás elemzésében oly nagy elmeéllel kiaknázott fogalma mintha sohasem lenne alkalmazható a történetírás tárgyalásában, jöllehet a „szöveganalógia” kétségtelenül hasznosnak bizonyulhatna a történészek, s bizonyosan üdvösnek a kritikusok számára. S ez végül csak az olyan irodalomkritikusok és történészek számára marad probléma, akik nem követték végig a „szöveganalógia” kínálta utat egészen a logikus konklúzióig, ahol a kultúra egyetlen átfogó és átesztétizált értelmezésében egybeolvad szöveg és a szövegösszefüggés.

Egy másik akadályozó tényező az okság zárójelbe tételére való törekvés. A Geertz-féle antropológiai modellek kétségtelenül vonzó tulajdonságai közé tartozik, hogy lehetővé teszik az okság problémáinak megkerülését, kiutat kínálván ezzel a pozitivistá és a régi típusú historista kritikára nehezedő redukcionizmusból és determinizmusból. A kultúra diszkurzív modellje nagyon jól illeszkedik az irodalomkritikusok igényeihez, akiknek azonban nem volna szabad alulértékelnük az oksági magyarázat komplexitását. Mint René Wellek és Austin Warren rámutatnak, az oksági magyarázat értéke azért rendkívül magas az irodalmi szövegmagyarázat módszereként, mert az irodalmi mű elemzésében „ok és okozat [...] összemérhetetlen; a külsőleges okok konkrét eredménye – a műalkotás – mindig megjósolhatatlan”. Az okok vizsgálatát, tehát valami külsőlegeset szem előtt tartó értelmezési iskolák – metszően éles megfogalmazásuk szerint – általában „ergocentrikusok”, vagyis határozottan elszigetelnek néhányat az irodalmi mű megformálásáért felelős sok-sok lehetséges társadalmi tényező közül, s így elkerülhetetlenül redukcionista.⁵¹ Az azonban még inkább szembeszökő, milyen mértékben kerítette hatalmába a kultúrtörténet-írást is az okság elutasítása. Robert Darnton például az alábbi kijelentést fogalmazza meg a *Nagy macskamészárlás*ban: „a kultúrtörténet-írás néprajzi

---

sának vagy restrukturálásának, s az effajta »alszöveg« mint olyan nyilvánvalóan nincs közvetlenül jelen.” (Jameson 1981: 81.) Ha az irodalmi szöveg ebben az értelemben már a történelem valami féle allegóriája, akkor a történelmi kritika ezen allegória eredeti jelentésének a rekonstruálásával foglalkozik, éspedig annak újraallegorizálása révén. Azzal, hogy a történelmet az irodalmi mű „hiányzó alszövegének” tekinti, Jameson a Macherey-féle történelemfelfogáshoz közelít, mely – az irodalomkritikára alkalmazva Freud elméletét – a történelmet a szöveg „tudattalanjának” tartja. A freudi pszichoanalízis egy másik kitüntetett *master code*-ot kínál, melynek révén az irodalmi művek allegorikusan úgy értelmezhetőek, hogy bennük a tudattalan rejtett munkálkodása lép színre. Lásd Macherey 1966.

51 Wellek–Warren 1972: 103.

jellegű történetírás [...]; célja a jelentés kibogarászása az értelmezés során”.⁵² Toews-hoz hasonlóan azt hozhatnánk föl ez ellen, hogy miközben a jelentést fürkésző történetírás sikeresen nyilvánította tárgyának valóságos voltát és autonómiáját, „a redukcionizmus új formája vált nyilvánvalóvá: a tapasztalat redukálása az öt megformáló jelentésekre”.⁵³ Amiatt, hogy a figyelem a tapasztalat helyett a jelentésre irányult, a társadalmi cselekvés fogalma tűnt el, az a fogékonyság, hogy észrevegyük a férfiakat és a nőket, akik küszködnek a történelem által kiszabott sorsukkal, az életükhöz tapadó esetlegességekkel és bonyodalmakkal, s akik átalakítják és a jövő nemzedékének továbbadják a világot, melyet örökölni kaptak. Mindig is ezek a kérdések foglalkoztatták a legmélyebben a történészeket abbéli eltökéltségükben, hogy megértsék a múltat. Valószínűtlennek látszik, hogy a szemiotikai elvektől inspirált irodalomtörténet-írás meg tudná kerülni az okság problémáját – vagyis ki tudna térni a válasz elől: *miért* és *„miképp* bukant föl egy adott formájú irodalmi mű, *ahogyan*, *ahol* és *amikor* fölbukkant”⁵⁴ – úgy, hogy közben kielégíti az iránta megértést tanúsító történész igényét arra nézve, hogy a kulturális termelés történelmi, s ne pusztán historista felfogásával gazdagodjék.

A szöveg–kontextus rejtély kibogozása során fölvetődő problémák azonban végső soron nem abból fakadnak, hogy mint hivatásos tudósokat korlátoz bennünket szakmai kompetenciánk, vagy hogy nem merünk túllépni tudományterületünk határain, hanem az elméleti szakirodalomban jórészt el nem ismert szakmai jellegű problémákból. Elsősorban egy sor föl nem ismert összemérhetetlenség – tárgyak, feladatok és célok között, amelyekkel a történészeknek és az irodalmároknak szembe kell nézniük – nehezíti meg rendkívüli mértékben a valóban egységes egészt alkotó *irodalomtörténet-írás* formába öntését.

Először is van egyfajta összemérhetetlenség a vizsgálódási tárgyak tekintetében. Az irodalmi szöveg és a történelmi kontextus nem ugyanaz a dolog, s ha az egyiket nem volna szabad visszavezetnünk a másikra, ugyanígy nem volna szabad a tudós látásmódját meghatározó két azonos gyűjtőpontnak sem tekinteni őket. Míg a szöveg valami objektíve adott, valamilyen létező ember alkotta képződmény (anyag létezését tekintve, sőt specifikusan „irodalmi” műként is), addig a történész-

52 Darnton 1987: 5, 7. Mint Lynn Hunt kimutatja, az áttérés az oksági magyarázat megfogalmazásáról annak a jelentésnek a megfejtésére, mely valamely diszkurzív modell alkalmazásából adódik, „egészében kérdőjelezi meg a történelmi vizsgálódás konvencionális nyelvezetét”, mégpedig az által, hogy tagadja a történészek vállalkozásának lényegét, az időben lejátszódó változást. (Hunt 1990: 12.)

53 Toews 1987: 906.

54 Hayden White meggyőző megfogalmazásában: White 1975: 99. White álláspontja azóta némileg módosult, s ma már azt állítja, hogy a szöveg-kontextus probléma „szemiotológiai perspektívából feloldható, mégpedig úgy, hogy az, amit a történészek hagyományosan kontextusnak neveznek, már benne rejlik a szövegben, jelesül annak a kódváltásnak a specifikus modalitásaiban, melynek segítségével a diskurzus létrehozta jelentését.” (White 1987: 212.) Ám ezzel csak úgy oldottuk meg a problémát, hogy a szöveget és a kontextust egyetlen textualizált egységbe olvasszuk össze, melynek vizsgálata során (a kódváltás mintáinak kinyomozásában) formalista módszerekhez folyamodunk. Egy effajta elemzés aligha adhat választ White leírással és oksággal kapcsolatos 1975-ben feltejtett kérdésére, hogy ti. végső soron hogyan tudhat egyetlen egy szöveg értelmezése választ adni a változás problémájára az irodalomtörténetben, arra a problémára, amit akkor az irodalom történelmi vizsgálatának központi problémájaként határozott meg.

nek jóval az előtt meg kell alkotnia a történelmi vizsgálódás tárgyát, mielőtt elkezdhetné leszűrni annak jelentését. Ebben az értelemben paradox módon a szöveg szövegként anyagi tekintetben „valóságosabb,” mint a „történelem,” s a próbálkozások, hogy a történelemhez mint „valósághoz” folyamodva alkossunk ítéletet valamely irodalmi szöveg értelmezés segítségével kihüvelyezhető jelentéséről, visszafelé végrehajtott gyakorlatként festenek. A történelem mint rendelkezésre álló, adott krónika vagy nem problematikus „igazság” egyszerűen nem létezik, s így nem szolgálhat olyan fő elbeszélés-ként a kritika számára, amellyé az irodalmi diskurzus talányos kódjai tökéletesen világosan átkódolhatók.

Továbbá mivel a történelmi szöveg nem adott, hanem meg kell konstruálni, a szöveg történésze író abban a funkciójában, hogy megalkotja a történelmi elbeszélést, ugyanakkor azonban olvasója is a fennmaradt szövegnek. Az író feladata lényegében véve konstruktív, míg a másik, az olvasóé lényegében dekonstruktív, s könnyen beláthatjuk, az irodalomkritikusok vagy a szövegekkel foglalkozó történészek között miért akadtak olyan kevesen, akik egyenlő figyelmet szenteltek volna mindkét vállalkozásnak. Az előny, amely a szöveg és a kontextus egybefogásából fakad, ebből a szemszögéből nem csupán akként ragadható meg, hogy választ ad a szemiotika kihívására, hanem akként is, hogy eszközt kínál az abban rejlő, láthatóan ellentmondásos műveletek elkerülésére, ha a történész és az irodalom mesterességét egyaránt gyakorolva műveljük az irodalomtörténetet. S ezzel még csak nem is érintettük az egyik, illetve a másik feladat elvégzése végett olvasandó szövegek eltérő jellegéből fakadó problémákat: az általános megkülönböztetés szerint ugyanis „irodalmi” (önreflexív) és dokumentumszerű (elvéleg tökéletesen világos) szövegekről beszélünk. Nincs történész, még a pozitivisták közt sem, aki azt állítaná, hogy a történelem a szövegszerű formán kívül más módon is jelen van számunkra. Ám hogy a történelmi adatok „mindig is” textualizált jellege, elkerülhetetlen közvetítettségük miatt, hogy a nyelv alkotja meg őket, szükségszerűen azt jelenti-e, hogy ezek „megalkotottak”, s emiatt csakis olyan múlthoz lehetséges hozzáférkőznünk, amelyet értelmezésünkkel kényszerítünk rá a szövegre, az – reméljük – még nyitott kérdés marad. Természetesen nem az a probléma, hogy „ott, kívül” (avagy Nancy Partnernek a *Speculum* folyóirat hasábjain olvasható szellemes megjegyzése szerint, ha egyszer eljutunk oda, az már nem „ott”)⁵⁵ van-e múlt, hanem hogy miképp jutunk el ehhez a múlthoz, s milyen eljárások segítségével juthatunk el hozzá integritását tiszteletben tartva. A történelmi vizsgálódások nélkülözhetetlen föltétele, hogy a történész ítéletet alkosson az akkor és a most különbségéről, ám ez önmagában még nem kezeskedik a múlt olyan megközelítéséért, amely nekiveselkedik a magyarázattal kapcsolatos, a történészek szemében elsődleges problémák megoldásának – mint azt túlságosan is világossá teszi a „szöveganalógia” széles körben elterjedt alkalmazása.

Azt is kimutathatnánk, hogy a kritikus és a történész rendre más és más célt fog követni kutatása során, még ha ugyanazokat a szövegeket olvassák is. Míg az irodalomkritikust inkább a szöveg érzelmkifejező funkciói fogják foglalkoztatni, képessége, hogy meglepetést keltsen, új esztétikai és etikai formákkal szembesítse az olvasókat, addig

55 Partner 1986: 95.

a történezt esetleg jobban érdekli a szöveg ideológiai funkciója, az, ahogyan az a társadalmi viszonyok valamilyen átfogó komplexumát megjeleníti. Az ideológiai alakzatok iránt Louis Althusser és Pierre Macherey hatására megnövekedett érdeklődés az irodalmi diskurzus tanulmányozásában, mely különösen szembeötlő a (foucault-i ihletésű) új historicizmusban, azt mutatja, hogy e kérdést illetően ugyanakkor nem túl nagy a távolság az irodalomkritikusok és a történészek között. S csakugyan, az ideológia, melynek valaha szerény hely jutott az eszmetörténetben, s elsősorban a tudásszociológusok vizsgálták, mostanra igazi monomániává lett a diskurzus elméletével foglalkozók körében, akik azt sejtetik, hogy a történelem textualitássá való feloldása maga is ideológiai gesztus világos ideológiai következményekkel, valószínűleg a „szóalkotók hübriszének” mellékterméke, „akik azzal az igénnyel lépnek föl, hogy ők a valóság alkotói”.⁵⁶

Hogyan válaszolhatjuk meg tehát a szöveg és a kontextus, az irodalom és az élet viszonyát firtató kérdést úgy, hogy közben mégis teljes egészében elismerjük a szemiotika kihívásának komolyságát, melyet az a materiális és a kulturális termelésről adott értelmezésünk ellen intézett? A szövegeket illetően az elmúlt évtizedekben érvényesülő masszív dehistorizálás nem küzdhet le egyszerűen valamilyen módszertani *status ante quó*hoz, a posztstrukturalizmust megelőző állapothoz való visszatéréssel, amely szerint a „dokumentumszerű” bizonyíték radikális értelemben védett a textualitás hóhortjaitól, a történelem pedig a különböző kritikai értelmezéseket követő, egymással versengő iskolák mércéül szolgáló próbaterepe. A szemiotika és a dekonstrukció túlságosan alaposan beleszórták episztemológiájukba a diskurzus minden formáját, és túlságosan sikeresen demisztifikálták az irodalmi nyelv kitüntetett státusát, hogysem meggyőző lehetne, ha egyszerűen visszatérnének egyfajta ódivatú historizmushoz. Olyan elméleti pozíció kidolgozására van szükség, amely képes kielégíteni mind az irodalomkritika, mind a történelem mint különálló, ám egymással kölcsönös függésben lévő tudományterületek igényeit, melyeket összekapcsol a közös érdeklődés a régi időkben előállított szövegek társadalmi dimenziói iránt. Ahogyan joggal utasítjuk el azt a felfogást, hogy az irodalom a világ valamiféle visszatükrözésére redukálódna, ugyanúgy el kell vetnünk azt is, hogy a textualitás magába olvasztja a történelmet. Olyan kritikai álláspont szempontjai szerint kell újragondolnunk a szöveg és a kontextus problémáját, mely egyaránt igazságot szolgáltat az elemzés és a magyarázat textuális, historicista és *történelmi* elveinek.

Az effajta kritikai álláspont kialakítását kezdhethetjük azzal, ha emlékeztetünk rá: a szövegek a nyelv szituációhoz kötött használatait jelenítik meg.⁵⁷ A nyelvhaszná-

56 Ez a nagyszerű felismerést tartalmazó megfogalmazás Toews tollából származik: Toews 1987: 906.

57 A kifejezés Dominick LaCapra *Rethinking Intellectual History and Reading Texts* című tanulmányából való (LaCapra 1982: 49). LaCapra azonban ebből arra a következtetésre jut, hogy a textualitás ezen értelmezése azt implikálja, hogy a kontextus (a „való világ”) maga is sokféle módon textualizált, s ezért el kell ismernünk, hogy „már azelőtt» belebonyolódunk a nyelvhasználat problémáiba, mielőtt megpróbálnánk egy olyan nézőpontot találni, ahonnan áttekinthetjük ezeket a problémákat [...]; a történész esetében egy »kontextus« vagy »valóság« rekonstruálása a múlt »textualizált« maradványai alapján történik” (LaCapra 1982: 50). LaCapra tehát csatlakozik a szemiotikus táborhoz, legalábbis abbéli nézetével, hogy a múlt valóságához csakis közvetített, textua-

lat olyan szituációi, mint a megélt események, eredetileg lényegében véve helyi jellegűek, s ezért meghatározott társadalmi logikájuk sokkal sűrűbb és sokkal konkrétabb, mint azt a „nyelvhez” és a „társadalomhoz” hasonló totalizáló elméleti entitásokból kiindulva leszűrhetnénk. Az irodalomtörténet e megközelítésének, mely a szöveg társadalmi logikáját aknázza ki, az az előnye hogy ily módon a társadalomtörténész eszközeivel vizsgálhatjuk a nyelvet, s az emberi viszonyok, kommunikációs rendszerek és hatalmi hálózatok olyan – lokális vagy regionális – társadalmi kontextusában láthatjuk azt, mely képes magyarázatot adni szemantikai módosulásaira, s így segíthet teljes jelentésének föltárásában, miként azt a kultúrtörténet igyekszik érteni. Amellett szeretnék érvelni, hogy ez a jelentés – noha tekinthető az őt irányító átfogóbb társadalmi diskurzusok valamiféle megnyilvánulásának – nem vezethető vissza végső soron arra, hogy nyelvi kódok vagy a saussure-i értelemben vett *langue* előzetesen létező rendszerét fejezi ki. Minden szöveg meghatározott társadalmi helyet foglal el – mind a szerzők társadalmi világának termékeként, mind pedig az abban a világban szöveggé váló munkáló cselekvőként, amelyhez gyakran összetett és konfliktusterhes viszony fűzi őket. A szövegek ebben az értelemben a társadalmi realitások tükrözői és létrehozói is, azon társadalmi és diszkurzív alakzatok konstituálói és konstituáltjai, amelyeknek – esettől függően – támaszai lehetnek, amellyel szembeszegülhetnek, amely ellen esetleg küzdenek, vagy amelyet megpróbálnak átformálni. Nem áll módunkban a priori meghatározni valamely szöveg társadalmi funkcióját vagy helyét a kulturális környezetéhez képest. Csak részletes vizsgálatával határozhatjuk meg, hogy az adott szöveg adott időpontban milyen helyet foglal el a kultúra átfogóbb rendszereihez viszonyítva. Ez azt jelenti, hogy a valódi irodalomtörténetnek társadalomközpontúnak és formalistának is kell lennie: figyelmet kell fordítania a szöveg „társadalmi logikájára”, és pedig kettős értelemben: artikulálódásának helyére, illetve – artikulált „logoszként” – diszkurzív jellegére.

Két, a legutóbbi munkámban elemzett példával szeretném megvilágítani, hogyan fest a gyakorlatban a szövegek ilyen megközelítése. Példáimat nemrégiben megjelent művemből választottam, melyben a nemzeti nyelvű történetírás fejlődését vizsgáltam a 13. századi Franciaországban. Az első példa azt mutatja, hogy az irodalmi forma érzékenyen reagál a társadalmi strukturálódás középkori folyamataira. A második azt tárja föl előttünk, miképpen próbálhatja a szöveg tagadni a társadalmi realitásokat, amelyekhez kötődik, hogyan próbálhat ellenállni nekik, küzdeni ellenük, hogyan igyekezhet érvényteleníteni őket – miképpen próbálhatja tehát mindezt megtenni a realitásokkal, amelyek lehet, hogy jelen vannak magukban a művekben, de az is lehet, hogy nincsenek. Mindkét példa értelmezése a szöveg társadalmi logikájának értelmezésére támaszkodik, a szövegnek a nagyon konkrét és helyi társadal-

---

lizált formában férhetünk hozzá, bár azt is elismeri, hogy „a történetírás legsajátabb problémája a múlt dokumentált rekonstruálása és a múlttal folytatott párbeszéd közti viszony”. Tanulmányainak idézett gyűjteménye remek áttekintést ad arról, mi a helyzet ezzel a kérdéssel kapcsolatban a mai történetírásban, a filozófiában és az irodalomtudományban.

mi környezetben elfoglalt helyére, s mindkettő esetében egyaránt szükséges a szöveg formai tulajdonságainak és a tartalmának vizsgálata is. E szövegek itt olvasható értelmezésének a megfogalmazásához meg kellett vizsgálnunk a szerzők és *patronusaik* társadalmi világát és elemeznünk kellett a szövegekben munkáló speciális irodalmi modalitásokat is.

Az első példában szereplő irodalmi szöveg közvetlenül tartalmaz elbeszélő struktúrájának alapelveként egy születőfélben lévő jelenséget, nevezetesen megjelennek benne a késő középkori, a genealógiát szem előtt tartó krónikák: Ez kézzel foghatóan a férfiági leszármazást számon tartó vagy „dinasztikus” család 11–12. századi megjelenésére adott válasz.⁵⁸ Megpróbálva magyarázatot adni a genealógiai szempontot követő krónikák kialakulására és elterjedésére, a történészek általában a középkori család szerkezetében bekövetkező aktuális változásokkal kapcsolták össze e szövegeket – a késő 11. századtól kezdve ugyanis a *primogenitura* lett az örökösödés bevett jogi elve a nemesi családok körében. Azzal párhuzamosan, hogy a vagyon az atyáról kizárólag a legidősebb fiúra szállt, a család szerkezetének domináns vonását az atyai örökség tovább hagyományozásának útja határozta meg: az örökséghez hasonlóan a családfa középpontjába is egyre inkább a család becsületének letéteményese került, mint akinek a vállán a családfa további sorsa nyugszik, s ennek eredményeként kialakult a szerkezetét illetően a férfiági öröklés által meghatározott, dinasztikus család. A nemzetségi leszármazás megjelenítése elsősorban a birtokok továbbadásának a megjelenítése lett, miközben figyelmen kívül maradt a biológiai értelemben vett család többi tagja, azok, akik nem részesültek az atyai örökségből.

A genealogikus történetírás e fejleménynek oka és következménye is volt. Megjelenése irodalmi műfajként a 11–13. században annak volt a jele, hogy a nemzetség családfát továbbvivő ága tudatában volt önmagának, s bizonyos fokig képes volt megalkotni ezt a tudatot és rákényszeríteni a nemzetség mint csoport többi tagjára. Az elsősorban a nemzetség egy ágának a dicsóítása és hatalmának legitimálása végett frott középkori genealógia a nemesi család abbéli szándékát mutatja, hogy megerősítse és fokozza szerepét a politikai életben. Ez utóbbi indíték magyarázhatja a mitikus elődök kitalálását is, akik szinte kivétel nélkül királyi Karoling ősökhöz kapcsolódtak. A királyi származás – akár még nőágon is – az adott férfiágon leszármazott család nemességét domborította ki. A 12. századi arisztokrata család tehát, mihelyt kialakult meghatározott földrajzi kötődése, birtokra, várra és családi névre tett szert, elkezdte historizálni magát, s megszakítatlan egyenes ági leszármazást kreált magának: ennek értelmében a család hősi alapítása a mitikus múltban történt, s a család atyai örökségének a férfi örökösök egymásra következő nemzedékek során történő tovább hagyományozása révén jutunk el a nemzetség mai képviselőjéhez. A család múltját fikció formájába öntve határozta meg identitását, azzal szerezve érvényt a család legitimitásának, hogy valamilyen hősi alapítótól származik. A genealogikus történeti művek a család hatalomra és autoritásra

58 E kérdésről bővebben lásd: Spiegel 1983; Bloch 1981; Bloch 1983. Mindkét szerző a francia társadalomtörténész, Georges Duby középkori genealógiával kapcsolatos kutatásaira épít: Duby 1973; Duby 1977; lásd továbbá Genicot 1975.

vonatkozó jogcímét voltak hivatottak igazolni, amit a család királyi hagyománnyal való összekapcsolásával értek el – ezt a stratégiát az tette lehetővé, hogy Franciaország északi és nyugati részein fennmaradtak olyan családok, melyek Karoling gyökerekkel büszkélkedhettek.

A genealógia – a történelmi irodalom alapul szolgáló modelljeként – tartalma mellett a középkori krónikáknak a formájára és a különböző irodalmi jellegzetességeire is hatással volt. Mintát nyújtott többek között az elbeszélés anyagának elrendezéséhez. Mint a formát megszabó szerkezet, a genealógia életrajzok soraként tárja szemünk elé a történelmet, s az életrajzokat az örökösödésben megvalósuló egymásra következők elve kapcsolja össze – ez az egymásra következők egyaránt jelenti az idő múlását és az átruházás jogi fogalmát is. Szigorúan általános nézőpontból szemügyre véve, a történelem effajta elrendezése a *vita* és *chronographia* elméletileg más és más műfajának az egybeolvasztását jeleníti meg.

Vegyük példaként a Béthune-i Anonymus, egy a Béthune-i VII. Róbert házához és személyéhez kötődő Artois-beli úriember művét. A szerző abban az időben osztozott VII. Róbert sorsában, amikor az Földnélküli János zsoldosai között szolgált. Béthune-i Anonymus 1220-ban írta meg az *Histoire des ducs de Normandie et des rois d'Angleterre* című művét, amely az egyik legkorábbi francia nyelven írott prózai mű. Művében a szerző Normandia és Anglia történetét kíséri végig a normannok francia földre lépésétől 1220-ig, beleszöve a meghatározó nemesi dinasztiák történetét (a csatorna mindkét oldalán), s különösen kidomborítva közöttük saját, Béthune-beli patronusa családjának történetét. Minden hercegi vagy királyi származású uralkodónak teljes *vitát* szentel a névtelen szerző (amennyire a rendelkezésre álló információk lehetővé teszik), és rendkívüli fogékonyságot mutat a törvényes születéssel, az örökösödési jogokkal kapcsolatos kérdések és – explicit szóhasználata szerint – a *lignages* tettei iránt, egyetlen elbeszélésbe szöve össze ezzel az egyes nemzetségi csoportok külön történeteit.

Az elbeszélés rendjének elveként használt genealógia elkerülhetetlenül hatással volt arra, ahogyan a krónikás rendszerezte történetének kronológiai idejét: ennek eredményeként olyan elbeszélés született, amely nem az annalista, nem is a naptár, hanem a dinasztia időrendjéhez igazodott. A genealógia mélyebb szinten az idő szekularizálását szolgálta azért, hogy az időt a genealógiára alapozta, és hús-vér valósággá formálta a múlt és a jelen kapcsolatát, olyanná, amelyet a nemzés hoz létre, nemzedékről nemzedékre. A biológiai modell szerint a *series temporum*, amit minden krónikás kötelezően megörökített, a múltbéli, egymásra következő és egymással kölcsönösen összekapcsolódó mozzanatok sorává válik, amelyben az idő – mivel emberi – történelmi idővé lesz.

A genealógiai mintát követő történetírásban rejülő apa–fiú modell itt fejtette ki legnagyobb hatását a középkori történelmi gondolkodásra. Ez a modell ugyanis a történelmi változás metaforájaként a nemzés és a leszármazás emberi folyamatait sugallta. Ez a modell nagyon közel jutott ahhoz, hogy a történelmet mint az „események genealógiáját” tekintse, amelyet Robert Nisbet a történelmi gondolkodás

elsődleges nyugati hagyományaként határozott meg.⁵⁹ A genealógia visszahelyezte régi jogába a lineáris történelemtudatot a középkori történetírásban, amit – mint Erich Auerbach ragyogó elemzése megmutatta – a történelemértelmezés alapvető stratégiájaként elfogadott allegorizálás zúzott szét még a kora középkorban. A genealógia szükségképpen lineáris elbeszéléssé formálja a történelmet, hisz végtére is mi más a *lignage*, mint valamiféle *linea*? A nemzeti nyelven író szerzők, ha hűek maradnak a genealógiáik emberi, biológiai jelentéséhez, felfoghatják úgy a történelmi személyiségek és események közti múltbéli viszonyokat, mint amelyek a történelem egyetlen, folytonos, *összefüggő* áramának részét alkotják. A folyamat, ahogyan nemzés útján megjelennek az egymásra következő nemzedékek, annak a történelemnek az emberi formája, amely az időben eseményeket eredményez, olyanokat, amelyek az apa és a fiú viszonyában állnak egymással, ez pedig az emberi élet reprodukciós folyamatát tükrözi. A genealógia mint az elbeszélő történelem metaforája, a nemző idő és a társadalmi értelemben vett atyai szerzőség fogalmait nyújtotta a középkori, anyanyelvükön író krónikásoknak; s e fogalmak egybefüggő történelmi öntőmintává formálták a krónikás anyagának lényegi magvát. A genealógiának köszönhetően ily módon a krónikások egy vagy több *lignage* egymásra következő képviselői által véghezvitt *gestes* soraként rendszerezhatték elbeszéléseiket, olyan személyiségek által véghezvitt, egymást követő cselekedetek szerint, akik személyes jellemzői és tettei azt hirdették, hogy ami a történelem jelentéseként tartósan fennmarad, az a nemesi nemzetségek összességének a műve: azon cselekedetek eredménye, amelyeket egymással kapcsolatban és azon értékeket illetően véghezvittek, amelyekbe a nevükhöz köthető *gestes* leheltek életet. S éppen a nemesi nemzetség középkori kialakulása magyarázza, miért alakult át irodalmi szempontból az anyanyelven írott krónika.

Ha egy 13. századi anyanyelven írott történeti munka elbeszélés-szerkezete közvetlenül összekapcsolható a társadalomstrukturálódásnak az észak-franciaországi nemesség körében végbemenő folyamataival, ugyanez már nem érvényes a nemzeti nyelvű történetírás által ugyanebben a korszakban véghezvitt másik nagyobb változásra, jelesül arra, hogy a prózát választotta a történelmi diskurzus nyelveként. Azáltal, hogy a 13. században a történetírók a prózát választották az anyanyelven írott történelmi művek nyelvezeteként, a művek nem az éppen létező társadalmi realitásokat tükrözték, hanem inkább tagadni és elleplezni igyekeztek azoknak a francia-flamand földesuraknak a politikai hatalmában és társadalmi státusában végbement társadalmi változások következményeit, akik e szövegek *patronusai* voltak, ezekben a szövegekben jelent meg először a diskurzusban tetten érhető váltás. A kedvezőtlen társadalmi változásnak ez a prózai elbeszélés hűvös és problémátlan felszíne mögé rejtését célzó próbálkozás irányítja figyelmünket a próza társadalmi funkciójára a 13. századi anyanyelvi történetírásban, még ha az tagadni is igyekszik a változásokat, amelyekből megszületett.

---

59 Nisbet 1969: 30.

Annak a fejlődésnek, melynek eredményeként általánossá váltak a nemzeti nyelven, prózában írott történeti művek, a legkorábbi termékei a Pseudo-Turpin krónika – Nagy Károly hispaniai hadjáratáról szóló nagyrészt legendaszerű beszámoló (mely az elsősorban a *Roland-énekből* ismert roncevaux-i csata epikai anyagát is jelentette) egy clericus által készített bátor újraírásának – első fordításai voltak. 1202 és 1230 között a latin nyelvű Turpin-krónikának nem kevesebb, mint hat független fordítása készült el francia földön. Valamennyi fordítás Észak-Franciaország franciául beszélő flamand arisztokráciája megbízásából készült. Ez a végletes időrendi és földrajzi koncentráció azt sugallja, hogy általában az ófrancia nyelvű, prózában írott történeti művek, és különösen a *Pseudo-Turpin* a helyi arisztokrácia krízis-időszakban megfogalmazódott sajátos szükségleteit elégítették ki, s hogy a történetírói újítás – legalábbis részben – az arisztokráciát akkoriban érintő társadalmi és politikai változásokra adott válasz volt.

Szembeszökő tény, hogy a korai, anyanyelven írott *Turpin* minden *patronusa* (egy kivétellel) – központi vagy periférikus szereplőként – részese volt a flamandok harcának az egyre inkább hatalomra jutó francia monarchia ellen. A *Pseudo-Turpin* krónikák *patronusai* között találjuk azokat, akik a flamand arisztokrácia vereségét hozó bouvines-i csatát (1214) megelőző két évtizedben Flandria angol (Capeting-el-elenes) pártjának fő támaszai voltak. Bouvines után, mint arról Béthune-i Anonymus tudósít, „nem akadt senki, aki háborút merészelt volna kezdeményezni a király ellen; a *baillik* akkora szolgaságba taszították Flandria egész területét, hogy akik hallották hírét, csodálkoztak, hogyan is bírható ki”.⁶⁰ Nyolc évszázaddal később Henri Pirenne osztotta ezt az ítéletet: „Bouvines után” – írta – „oly mindent elsöprő lett a francia király hatalma, hogy a 13. század végére Németalföld nem tűnt többnek a Capeting monarchia függelékénél”.⁶¹

A próza újszerűtű kiemelkedő szerepe először a *Pseudo-Turpin* fordításaihoz írott prologusokban jelenik meg: megfogalmazódik bennük, hogy a fordítások azon az alapon lépnek föl az autoritás igényével, mivel az eredeti latin szöveget használják föl, s azt betű szerint, kínos gondossággal ültetik át franciára. A krónikát ki nyilvánított „igazsága” választja el az olyan fiktív műfajoktól, mint az eposz és a románca: a gondolatot, hogy bennük az igazság fogalmazódnék meg, félresöpri, mondván, tartalmuk pusztán „szóbeszéd” (vagyis szóbeli előadáson) alapszik. A prologusokban lépten-nyomon olvasható, az igazságra és a kínos pontosságra vonatkozó kijelentések jelentőségét az adja, hogy a történelmi diskurzus új formájának megalkotási vágyáról árulkodnak, arról a vágyról, hogy kielégítsék a történelmi diskurzus új módja iránt mutatkozó igényt, mely forma megszabadult az eposzra és a románca jellemző tartalomtól, stílustól, azok orális és fiktív forrásaitól. Ez az igény valójában azt a próbálkozást jelenti, hogy a történelmi igazságot a hitelesítés olyan új rendszere segítségével alapozzák meg, amely az írott formában megőrzött, „hiteles” latin nyelvű történeti művek korábbi autoritására támaszkodik (s amely ennél fogva végső soron annak versenytársa). A *Turpin*-krónika prologusaiiban olyan diskurzusként határolódik el a történetírás, amelynek kitüntetett vonása

60 *Chronique des rois de France* 24: 770.

61 Pirenne 1948 (1952): 232.

az elköteleződés az igazság mellett: ezt az elköteleződést pedig az teszi lehetővé, az garantálja, hogy a verset mint formát elutasítja, s a prózát fogadja el helyette.

A modern szociolingvisztikának köszönhetően tudjuk, hogy általában a státust illetően bekövetkező változások által leginkább érintettekben tudatosodnak a diszkurzív viselkedés alternatív módjai, vagyis ők a legfogékonyabbak a nyelv abbéli képességére, hogy megőrökítse a társadalmi átalakulásokat. A nyelvjátékok, hangsúlyozza Lévi-Strauss, lényegileg hatalmi játékok, tehát a nyelv terepeiről és használati módjairól folytatott viták: hatalmi harcok. Az, hogy a 13. században mélyreható váltás következett be a nyelvhasználatot illetően a francia-flamand arisztokrácia körében, vagyis az áttérés a költészetről a prózára, láthatólag abba az irányba mutat, hogy a francia arisztokrácia érzékelése szerint elmozdulások következtek be a társadalmi rendben, s ez a megszokott diszkurzív viselkedésének felülvizsgálatában csapódott le. A vers felváltása prózával mintha a francia–flamand arisztokrácia ideológiai kezdeményezésének terméke lenne, azé az arisztokráciáé, amelynek a francia társadalomban betöltött uralkodó szerepét egyre inkább megkérdőjelezte a királyi hatalom megerősödése ugyanabban a korszakban, amikor megszületett a nemzeti nyelvű prózai történetírás. Míg a korábbi költői műfajok az arisztokrata élet újonnan fölbukkanó problematikus aspektusait igyekeztek föltárni, olyan irodalmi nyelvet próbálván megalkotni, amellyel – R. Howard Blochot idézve – „kifejezhetik a státusok megváltozásával járó krízist”,⁶² addig abban, hogy az ófrancia krónikák nyelvezetül az arisztokrata patronusok kérésére a prózát választották a szerzők, az arisztokrata kultúra *deproblematizálásra* irányuló erőfeszítés nyilvánult meg egy olyan szorongással teli korban, melynek a társadalmi alapját az arisztokraták autonómiája és presztízse ellen a megerősödő királyi autoritás által intézett radikális kihívás jelentette. Azzal, hogy kisajátította a latin szövegek sajátos autoritását és a prózát választotta az arisztokrata nyelvezet történelmi jellegének kidomborítására, a nemzeti nyelvű prózai történetírás a tényszerűség irodalmaként jelenik meg, amely az irodalom szintjén integrálja az arisztokráciára sajátjaként jellemezhető történelmi tapasztalatot és az azt kifejező nyelvezetet. A nemzeti nyelven íródott prózai történeti művek már nem a közösség társadalmi múltjának közös, kollektív képét ábrázolják, hanem egy konkrét társadalmi csoport érdekeit szolgáló, elkötelezett beszámolót nyújtanak; nyelvi kódjának természetébe íródik bele az arisztokrácia középkori társadalomban elfoglalt helyének és presztízisének az elkötelezett és ideológiai motivált hangsúlyozása. A király propagandistái csak később kezdték művelni a nemzeti nyelvű prózai történetírást a centralizálás által leginkább érintett bárói osztálynak az „új rendhez” édesgetése végett. Az eredeti *patronusok* és szerzők kezében azonban a nemzeti nyelven írott *Pseudo-Turpin*, új, prózai formájában, egyrészt az arisztokrácia közös értékeinek rituálészerű megerősítéseként szolgált a társadalmi viszontagságok közepette. Másrészt pedig az ellenállás történetírói kifejezéseként, a történelmi tény álöltözetében tetszelgő, a korábbi századok arisztokrata dicsőségét hirdető, sokakban élő fantáziaképként nyelvi formába

62 Bloch 1977: 10.

öntve a monarchiával szemben megmutatkozó ellenséges érzületet, olyan fantázia-képként, mely – az akkori történeti tudat genetikus logikája szerint – potenciálisan jelen volt a nemesi örökösök egymásra következő nemzedékeiben. A nemzeti nyelven írott *Turpin* effajta értelmezése azt sugallja, hogy az a francia arisztokrácia számára és általa alkotott ama előkelő irodalom részét alkotta, amely saját ideológiai premisszái feltárására és felértékelésére szolgált, szembeszegülvén a vezető szerepre törő monarchiával.

Ebben az összefüggésben igencsak árulkodó, hogy a *Pseudo-Turpin* krónika, illetve a diszkurzív viselkedést illetően általa beharangozott mélyreható átalakulások jelentése csakis annak a társadalmi és politikai kontextusnak a fényében érthető meg, amely egyáltalán nincs jelen magában a szövegben, ám amely mégis meghatározza annak jelentését. Csak ennek a szövegen kívüli történelemnek az alapján kezdetünk hozzá nem csupán a diszkurzív változás tényének, hanem okainak, vagyis azoknak a feltételeknek és szükségleteknek is az értékeléséhez, amelyek az etikai és politikai súlyuk újra-érvényesítésére törekvő, hanyatló arisztokrácia nyelvi gyakorlataiba bevésődtek. Világos továbbá, hogy az, ahogyan a nemzeti nyelven írott *Pseudo-Turpin* megjeleníti a Karoling-kori dicsőség elveszett világát, sajátos jelentésre és autoritásra tesz szert abban a társadalmi térben, amelyen belül a korai 13. században kifejeződik, olyan jelentésre, amely tökéletesen különbözik attól, amellyel az eredeti, *clericus* szerzőknél rendelkezett, valamint attól, amit akkor jelentett, amikor végül beillesztődött a királyi történetírásba. A szóban forgó jelentés tehát relációs, nem szilárd, nem magában a szövegben rejlik: csak akkor alakul ki, amikor a szöveg beillesztődik azon társadalmi és politikai hálózatok által megszabott lokális környezetbe, amelyet formálni igyekszik, s amely apránként megszerveződik körülötte. A krónika korábbi, elfeledettnek hitt jelentései sohasem vesznek el teljesen, hanem továbbra is ott rejtőznek a mélyben, a vereséget szenvedett diskurzusok és elfojtott visszhangok alatt, s potenciálisan, a megfelelő körülmények között, a múlt sohasem teljesen veszendőbe ment örökségeként mindig újraéledhetnek. Ha a szöveg létrehozás valóban történeti felfogásához kívánunk visszatérni, a szöveg és szövegösszefüggés, nyílt és elfojtott jelentés, beleértett és kifejezett célok effajta, relacionális olvasatára kell törekednünk, figyelembe véve a különböző irodalmi formákat és diszkurzív módokat, amelyekben megfogalmazódnak.

A kritikai álláspont kiindulópontját, az a Mihail Bahtyin által már jól megfogalmazott premissza adja, hogy „forma és tartalom a diskurzusban egy és ugyanaz, mi-helyt megértjük, hogy a verbális diskurzus: társadalmi jelenség – az egész tartományát, minden egyes tényezőjét tekintve társadalmi, a hangképtől a legtávolabbi absztrakt jelentésekig”.⁶³ A kritikai álláspont tehát feltételezi, hogy a nyelvhasználat vagy a textualitás konkrét példáiban társadalmi és nyelvi struktúrák egyaránt tesztet öltének, s a mű esztétikai jellege (akár negatívan, akár pozitívan) szorosan összefügg a környezet társadalmi karakterével, amelyben megszületik, s emiatt az elemzőnek fogékonynak kell lennie a mű tartalmára és formájára is. Az anyagi valóság,

63 Bahtyin 1981: 259.

fogalmazta meg nemrégiben Judith Walkowitz, „mindig a kultúratermelésre gyakorolt bizonyos nyomásként, destabilizáló erőként létezik, olyan erőként, amely a megjelenítés újraalkotására, alátámasztására, dekonstruálására kényszerít”.⁶⁴

A megjelenítések bármely adott készletének ereje nagyrészt társadalmi kontextusából és azokhoz a társadalmi és politikai hálózatokhoz fűződő viszonyából fakad, amelyekben kiformalódik. Eképp a nyelv, Carroll Smith-Rosenberg megfogalmazása szerint „érzékenyen tükrözi beszélői társadalmi helyzetét és egymáshoz viszonyított hatalmukat,” s „a szavak, attól függően, hogy a beszélők melyik szimbolikus dialektust beszélnek, más és más jelentést vesznek föl”.⁶⁵ Továbbá, még ha elfogadjuk is azt a posztstrukturalista érvet, hogy a nyelv konstituálja a jelentés társadalmi világát, hangsúlyoznunk kell – mint a szerző egy másik helyen kijelenti –, hogy „a nyelv maga is csak meghatározott társadalmi és történelmi körülmények közepette tesz szert jelentésre és autoritásra. Ha igaz, hogy a nyelvi különbségek strukturálják a társadalmat, az is igaz, hogy a társadalmi különbségek strukturálják a nyelvet.”⁶⁶ A szövegek, mivel szituációhoz kötött nyelvhasználat ölt bennük testet, a maguk anyagosságában tükrözik az anyagi és a diszkurzív gyakorlatok elválaszthatatlanságát és azt, hogy fogékonyak kell maradnunk arra, hogy a jelentés létrehozásában kölcsönösen implikálják egymást, és kölcsönösen függnek egymástól.

A legigéretesebb eszköz ezen anyagi és diszkurzív kölcsönös függés vizsgálatára véleményem szerint az, ha az elemzés gyújtópontjába a bevésődés mozzanatát helyezzük, vagyis azt fürkesszük, miképp internalizálódik a szövegben a történelmi világ, miképp rögzül annak jelentése. E „bevésődés” (vagy jelentésrögzülés) folyamatát nem szabad összetévesztenünk a folyamat végpontjával, a „följegyzett” hagyományos értelmében véve „írott”-tal. A bevésődés ugyanis inkább annak a választásnak, döntésnek és cselekvésnek a mozzanatát jeleníti meg, amely megteremtí a szöveg társadalmi valóságát, olyan valóságot hoz létre, amely a műben megtestesült konkrét műveleteken „kívül” és azon „belül” is létezik, mégpedig a műre sajátosan jellemző kizárások, beleértések, torzítások és hangsúlyozások révén. Az irodalmi szöveg formálásában sok-sok kimondatlan vágy, hit, félreértés és érdek működik közre, amelyek bevésődnek a műbe; olykor tudatos, máskor nem tudatos a bevésődés, ám az említett tényezők olyan nyomások hatására munkálnak, amelyek társadalmiak, s nem pusztán intertextuálisak. Úgy vélem, a történészeknek hangsúlyozniuk kell magának a történelemnek a fontosságát, mint ami aktívan részt vesz azoknak az elemeknek a konstituálásában, amelyek a maguk részéről a szöveget konstituálják. Mint Macherey utal rá, az író nem állítja elő az anyagokat, amelyekkel dolgozik, de nem is találomra botlik beléjük. A műveknek vannak bizonyos konkrét lehetőségfeltételei, s meghatározott körülmények között jönnek létre; miközben látjuk, hogyan, azt is látjuk, *miből* készül egy könyv.⁶⁷ Macherey

64 Chevigny–Jehlen–Walkowitz 1989: 31.

65 Smith-Rosenberg 1985: 43 sk.

66 Smith-Rosenberg 1989. Köszönöm Smith-Rosenberg professzornak, hogy tanulmányát még kéziratban elolvashattam és idézhettem.

67 Macherey 1966: 85.

a pszichoanalízistől kölcsönvett fogalmak segítségével ragadja meg a szöveg-kontextus problémát, a történelmet a szöveg „hiányzó okaként”, „látens tudattalanjaként” írva le, azokként az erőkként és szövegekként, amelyek ellenében a szöveg megkonstruálja magát, nem egyetlen jelentést, hanem a művet a valósághoz kötő, vitatott és egymással összetűzésben álló jelentések és csöndek rétegeit magába foglalva. Egyes történészek számára problematikus lehet a Macherey által az irodalmi alkotás tárgyalására alkalmazott pszichoanalitikus keret. De az irodalmi szövegről mint a sokféle, gyakran ellentmondásos, a műben egyszerre jelenlevő és abból hiányzó – s formájukat és bevészt jelentésüket illetően mindkét minőségükben konstituáló – történelmi realitások székhelyéről alkotott felfogása ígéretes látásmód lehetőségével kecsegtet abból a szempontból, hogyan vegyük szemügyre a szétbogozhatatlanul egymásra kapcsolódó társadalmi és diszkurzív gyakorlatokat, illetve annak a szövegnek a szerkezetébe beleszövődő anyagi és nyelvi realitásokat, amelynek mint meghatározott, ember alkotta történelmi képződménynek az elemzése viszonzásul biztosítja a hozzáférést a múlthoz. A szöveg társadalmi logikájára, a társadalmi és intertextuális viszonyok szélesebb hálózatában elfoglalt helyére fókuszálva hangolódunk rá legjobban azokra a specifikus történelmi feltételekre, amelyeknek a műben tetten érhető jelenléte és/vagy hiánya ébreszt rá bennünket magának a műnek a társadalmi karakterére és funkciójára, arra, hogy olyan anyagi és diszkurzív realitásokat egyesít, amelyek a történelmi célszerűség hozzá kötődő, sajátos jelentésével ruházzák föl azt.

Az az irodalomtörténet tehát, amely a szöveg társadalmi logikáját helyezi a vizsgálódás gyújtópontjába, magába foglalja, ám módosítja is a mai történelmi és kritikai gondolkodás sajátos vonásait. Annyiban rokon a mai társadalomtörténettel, hogy inkább a helyi vagy regionális társadalmi struktúrákat és folyamatokat veszi szemügyre, s nem a társadalmat mint átfogó egészet. Továbbra is megőrzi a kultúrtörténet súlyát azzal, hogy úgy tekinti a textualitást, mint ami annak a társadalomnak a szülöttje és konstituálója, amelyet jelentéssel igyekszik felruházni. A dekonstrukcióval egy húron pendülve azt a felfogást vallja, hogy a szöveg gyakran komplikált, ideológiai misztifikációkat hajt végre, melyek iránt jó, ha gyanakvással viseltetünk, s amelyeket maga a szöveg fog elkerülhetetlenül elárulni az által, hogy végső soron széttördeli a jelentést. Az általam itt vázolt program azonban továbbra is elkülönül a kultúrtörténet és a posztstrukturalizmus mai változataitól, mégpedig azért, mert nem kívánja egybemosni, ugyanabba a fenomenológiai osztályba sorolni a szöveget és a kontextust, a nyelvet és a valóságot. Elismeri, hogy a „valóság”, a „szövegösszefüggés”, a „társadalmi struktúra” és egyebek csak értelmezés segítségével rekonstruált múltbéli szövegeknek köszönhetően jelennek meg a történész számára, s hogy a „történelem” mint a megismerésünk tárgya, elkerülhetetlenül valami jelen nem lévő, s csak szövegek által közvetített megjelenítésekre támaszkodva megismerhető számunkra.

Annak fényében azonban, hogy a posztstrukturalizmus fölbontotta a történelmet, szükségesnek látszik hangsúlyozni, hogy a kontextus nem egyszerűen egy másik szöveg, még ha csak heurisztikus célokból gondolnánk is így. A jelentésüket

elemezve nem a korszak őket „körülvevő” kulturális „iratai” mellé kell helyoznunk a szövegeket, ahogyan az új historicizmus képviselői teszik, eljárásukkal elkerülhetetlenül átesztétizálva a kultúrát és egyfajta intertextualitássá alakítva a szöveget és a kontextust – ennél valami többre van szükség. Azzal kellene megpróbálkoznunk, hogy olyan meghatározott társadalmi szituációkat jelöljünk meg a szövegek székhelyeként, melyek maguk fedik fel az adott kultúra diskurzusát bármely pillanatban meghatározó politikai, gazdasági és társadalmi nyomásokat. A szövegek székhelyének effajta meghatározása együtt jár a hatalmi játszma, az emberi cselekvés és a társadalmi tapasztalat vizsgálatával, ahogyan ezeket a történések hagyományosan értik. Csak a szöveget a társadalmi és politikai kontextusába visszahelyezve foghatunk hozzá annak értékeléséhez, hogy miképp formálja a nyelv és a társadalmi valóság is a tevékenység diskurzív és materiális terepét, s csak így juthatunk el a szöveg „társadalmi logikájának” mint szituációhoz kötött nyelvhasználatnak a megértéséhez.

Ez pedig végül annak elismerését jelenti, hogy a kakasviadatok valami többet jelentenek szimbolikus gesztusoknál. Nem tagadjuk ezzel, hogy a bali kakasviadalnak szimbolikus dimenziói is vannak, ám teljes jelentése, mint társadalmi tevékenységé, nem merül ki szimbolikus jelentőségében. Akik a kakasokra fogadnak, azok nem csupán a bali-szigeti társadalmi kultúra („szociomorális hierarchia”) természetének sajátos értelmezését fejezik ki, hanem anyagi hasznot is remélnek húzni a bekövetkező állati erőszakból. Mivel sajátosan keverednek benne szimbolikus és materiális vonatkozások, a kakasviadal alkalmas metaforája annak az irodalomtörténetnek, amelynek kidolgozásához hozzá kell látnunk. A szövegek ugyanolyan erőteljes kontúrokkal vázolják föl az emberi viselkedést meghatározó különböző indítékokat és érdekeket, anyagi vágyakat és képzeletszülte álmokat, mint amilyen határozott körvonalakkal azok az erőszakkal egymás ellenfeléül választott kakasokba bevésődnek, s nem tagadhatjuk meg a szövegektől és olvasóiktól, hogy ugyanolyan harcok, periférikus fogadások, társadalmi törekvések és vágybeteljesítések részesei, mint amilyenek a bali múlt ma hírnévre vergődött szeletét jellemzik. Pusztán diskurzív dimenziójában látni a múltat olyan, mint a bali kakasviadalt pusztán szimbolikus tevékenységnek tekinteni. Talán eljött az idő, hogy más lóra tegyük meg tétjeinket.

Fordította: *Ábrahám Zoltán*
A fordítást lektorálta: *Tóth Gábor*

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Belsey, Catherine 1980: *Critical Practice*. London – New York, Methuen
Bahtyin, Mihail 1981: *The Dialogic Imagination* (Ed. Holquist, Michael; Trans. Emerson, Caryl; Holquist, Michael) Austin, University of Texas Press
Bloch, R. Howard 1977: *Medieval French Literature and Law*. Berkeley, University of California Press

- Bloch, R. Howard 1981: Étymologies et généalogies. Théories de la langue, liens de parenté et genre littéraire au XIIIe siècle. *Annales E.S.C.* 36. 946–962.
- Bloch, R. Howard 1983: *Etymologies and Genealogies: A Literary Anthropology of the French Middle Ages*. Chicago, University of Chicago Press
- Carroll, David 1987: Narrative, Heterogeneity, and the Question of the Political: Bakhtin and Lyotard. In: Krieger, Murray (ed.) *The Aims of Representation: Subject/Text/History*. New York, Columbia University Press, 69–106.
- Chartier, Roger 1982: Intellectual History as Sociocultural History? The French Trajectories. In: LaCapra, Dominick – Kaplan, Steven L. (eds.) *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives*. Ithaca, N.Y. – London, Cornell University Press, 13–46.
- Chevigny, Bell – Jehlen, Myra – Walkowitz, Judith 1989: Patrolling the Borders: Feminist Historiography and the New Historicism. *Radical History Review* 43. 23–43.
- Chronique des rois de France*. In: Delisle, Léopold (ed.) *Recueil des historiens des Gaules et de la France*. 24. Vol.
- Crapanzano, Vincent 1986: The Hermes Dilemma: The Masking of Subversion in Ethnographic Description. In: Clifford, James – Marcus, George E. (eds.) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, University of California Press
- Culler, Jonathan 1976: Literary History, Allegory and Semiology. *New Literary History* 7. 259–270.
- Darnton, Robert 1987: *Lúdanyó meséi – A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből*. (Ford. Merényi Ágnes) Budapest
- Derrida, Jacques 1967: *De la grammatologie*. Paris, Minuit
- Derrida, Jacques 1998: *A disszemináció*. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán, Pécs
- Duby, Georges 1973: Structures de parenté et noblesse dans la France du nord au XIe et XIIe siècles. In: Duby, Georges: *Hommes et structures du moyen âge*. Paris, Mouton, 267–286.
- Duby, Georges 1977: French Genealogical Literature. In: Duby, Georges: *The Chivalrous Society*. (Trans. Cynthia Postan) London, Arnold, 149–157.
- Eagleton, Terry 1983: *Literary Theory: An Introduction*. Minneapolis, University of Minnesota Press
- Frye, Northrop 1998: *A kritika anatómiája. Négy esszé*. (Ford. Szili József) Budapest
- Geertz, Cliford 1980: *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali*. Princeton, Princeton University Press
- Geertz, Cliford 1983: *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York, Basic Books
- Geertz, Cliford 1994a [2001]: Elmosódott műfajok: A társadalmi gondolkodás átalakulása. (Ford. Kovács Éva) In: Niedermüller Péter (szerk.) *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest, 304–323.
- Geertz, Cliford 1994b [2001]: Mély játék: Jegyzetek a bali kakasviadalról. (Ford. Lovász Irén) In: Niedermüller Péter (szerk.) *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest, 144–193.
- Geertz, Cliford 1994c [2001]: Sűrű leírás. (Ford. Berényi Gábor) In: Niedermüller Péter (szerk.) *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest, 196–226.
- Genicot, Léopold 1975: *Les généalogies. Typologie des sources du moyen âge occidental*. Turnhout, Brepols

- Greenblatt, Stephen 1987: Capitalist Culture and the Circulatory System. In: Krieger, Murray (ed.) *The Aims of Representation: Subject/Text/ History*. New York, Columbia University Press, 257–273.
- Howard, Jean 1986: The New Historicism in Literary Studies. *English Literary Renaissance* 16. 1. 13–43.
- Hunt, Lynn 1989: History, Culture and Text. In: Hunt, Lynn (ed.) *The New Cultural History*. Berkeley, University of California Press, 1–22.
- Hunt, Lynn 1990: History Beyond Social Theory. In: Carroll, David (ed.) *The States of "Theory": History, Art, and Critical Discourse*. New York, Columbia University Press, 95–111.
- Jameson, Frederic 1981: *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, N.Y., Cornell University Press
- Jay, Martin 1982: Should Intellectual History Take a Linguistic Turn? Reflections on the Habermas-Gadamer Debate. In: LaCapra, Dominick – Kaplan, Steven L. (eds.) *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives*. Ithaca, N.Y. – London, Cornell University Press, 86–110.
- Krieger, Murray 1987: The Literary, the Textual, the Social. In: Krieger, Murray (ed.) *The Aims of Representation: Subject/Text/ History*. New York, Columbia University Press, 1–22.
- LaCapra, Dominick 1982: Rethinking Intellectual History and Reading Texts. In: LaCapra, Dominick – Kaplan, Steven L. (eds.) *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives*. Ithaca, N.Y. – London, Cornell University Press, 47–85.
- Lentricchia, Frank 1980: *After the New Criticism*. Chicago, University of Chicago Press
- Macherey, Pierre 1966: *Pour une théorie de la production littéraire*. Paris, Maspéro
- Montrose, Louis 1986: Renaissance Literary Studies and the Subject of History. *English Literary Renaissance* 16. 1. 5–12.
- Nisbet, Robert 1969: *Social Change and History: Aspects of the Western Theory of Development*. New York, Oxford University Press
- Partner, Nancy F. 1986: Making Up Lost Time: Writing on the Writing of History. *Speculum* (61) 1. 90–117.
- Patterson, Lee 1987: *Negotiating the Past: The Historical Understanding of Medieval Literature*. Madison, Wisc., University of Wisconsin Press
- Pirenne, Henri 1948: *Histoire de Belgique*. Bruxelles, Renaissance du livre (Repr. 1952.)
- Polier, Nicole – Roseberry, William: *Tristes Tropes*. (Kézirat) [Megjelent: Polier, Nicole – Roseberry, William 1989: *Tristes Tropes: Post-Modern Anthropologists Encounter the Other and Discover Themselves. Economy and Society* 18. 245–261.]
- Said, Edward 1983: *The World, the Text and the Critic*. Cambridge, Mass., Harvard University Press
- Smith-Rosenberg, Carroll 1985: *Disorderly Conduct: Visions of Gender in Victorian America*. Oxford, Oxford University Press
- Smith-Rosenberg, Carroll 1989: The Body Politic. In: Weed, Elizabeth (ed.) *Coming to Terms*. London – New York, Routledge
- Spiegel, Gabrielle M. 1983: Genealogy: Form and Function in Medieval Historical Narrative. *History and Theory* (22) 1. 43–53.
- Toews, John E. 1987: Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience. *American Historical Review* (92) 4. 879–907.
- Wellek, René – Warren, Austin 1972: *Az irodalom elmélete*. (Ford. Szili József) Budapest

- White, Hayden 1973: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, Md. – London, Johns Hopkins University Press
- White, Hayden 1975: The Problem of Change in Literary History. *New Literary History* 7. 1. 97–111.
- White, Hayden 1982: Method and Ideology in Intellectual History: The Case of Henry Adams. In: LaCapra, Dominick – Kaplan, Steven L. (eds.) *Modern European Intellectual History*. 280–310.
- White, Hayden 1987: The Context in the Text: Method and Ideology in Intellectual History. In: White, Hayden *The Content of the Form*. Narrative Discourse and Historical Representation. Baltimore–London, 185–213.
- Williams, Raymond 1977: *Marxism and Literature*. Oxford, Oxford University Press